

Інна. Частина перша

Іван Юзич

І Н Н А

ЧАСТИНА ПЕРША

Неквапно обертаючись, відпливають удалину одноманітно пласкі, наче випрасувані, естонські поля. Кволий шар озимої зелені ледь прикриває нужденність їх раптової безсніжної наготи. Сюрреалістично, горами черепів, біліють піраміди вручну вибраного льодовикового каміння. Як примудряються на цих виснажених ґрунтах іще й отримувати заavidні для шостої частини світу врожаї?

Умиротвореними, безживними, немов поснулими виглядають недільної днини нечасті, пильно виметені, педантично впорядковані людські поселення.

Оманливий супокій завіконного краєвиду доценту руйнують контрастні, щоразу несподівані краплини. Різновеликі новісінькі прапори ліпляться до стовпів електропередач, розвіваються над адміністративними будівлями, визирають з-під дахів сільських хат. У бентежних, незвичних, синьо-чорно-білих полотнищах цих — виклик, протест, порив до Свободи.

Ось під нерівними подмухами весняного вітру затріпотіли такі ж чистенькі, з білою поперечною смугою, бордові.

Отож, за вікном уже — Латвія.

Пропірнувши негусту сутінь чергового соснового гайка, "Ікарус" плавно розвертається неподалік моря. Нарешті можна вийти, схопити великий ковток запаморочливо свіжого повітря, з насолодою вслухатись у тишу.

Вдовольнивши інтерес до двох непоказних, з сердечками на дверях, будок, туристична група розпорошується. Найлінівіші, прогулявшись туди-сюди, швидко вертаються до автобуса, дістають термоси й бутерброди. Дехто заглиблюється у голий, завмерлий — розкрились лиш очка перших весняних квіточок "жібуте" — ліс. Більшість спускається до моря і, поодинокі чи вкількох, розтікається пустельним пляжем.

Море — хай неприхильне, штормове, злютоване на ледь помітному горизонті із завжди готовим на дощ каламутним прибалтійським небом, зцілює своєю неосяжністю натовлені очі, грізним могутнім ревом розбурхує застоюні сили.

Зволоживши гіркуватою водою долоні й обличчя, виконавши кілька розминочних махових вправ, відчую настієне бажання пробігтись — поклик остаточно не

вивіреного стайерства.

Джинсовий костюм не сковує рухів. Вогкий збитий пісок м'яко вминається під кросівками. Туго переповнюючи легені, густе солонувате повітря хвилями п'янкої свіжості розкочується по тілу, лоскотно бадьорить м'язи.

Як приємно!

Пейзаж видається уже не настільки тьманим. Навіть набрякле похнюплене небо місцями начебто згодне впустити сонячні промені.

Непомітно здолавши пристойний відтинок, мушу вертатись. Хорошого, як завжди, потрошку. Останні екскурсанти вже статечно, неквапом підтягаються до автобуса.

На березі затрималось лише двійко, що теж затіяли біганину, дівчат. Як видно одразу, одна з них — богатирської статури, з тугим вузлом зачіски на потилиці — лише підігрує, втягнута у розвагу. А от інша!

Теж висока, але легка й пластична, то ризиковано забавляється з прибоєм, якомога далі здоганяючи вмираючу хвилю і з перебільшеним жахом рятуючись від наступної, то невимушено перелітає через широченький, прозорий лісовий потічок, то, не турбуючись піском, що може потрапити до взуття, заплигує на розсипчаті кучугури.

Ось лукаво підманила подругу до води, почастувала, черкнувши долонею, віялом дрібних бризок і кинулась навтьоки — розмаявши буйне світло-горіхове волосся, захлинаючись переливчатим сміхом неприборканої юності. Серією карколомних вихилясів відірвалась (що було, далєбі, не просто) від переслідувачки, переможно здійснила ще кілька вільних, немотивованих вискоків і, зненацька, простягаючи зняту через голову невеличку "Смену", опинилась впритул мене.

— Зробіть нам, будь ласка, слайд! — видихнула лунко, кинувши викличний і водночас помітно ніяковіючий погляд великих темно-синіх очей. Відсахнувшись, примирливо обняла захекану, гнівну партнерку, що саме, сторожко поглядаючи у мій бік, наблизилась.

Прикинувши композицію — край моря, смужка пляжу, кілька хирлявих прибережних сосон, — я зафіксував дві фігурки: одна затверділа, статична, виструнчена, інша — примхливо, невимушено вигнута: наче хвиля, що прибилась до скелі.

— Дуже дякую. А тепер — вам! — дівчина рвучко, так що відчув дотик мокрих холодних пальців, вихопила фотоапарат. Не чекаючи згоди, припала на коліно й клацнула. Так само рвучко підвівшись, схопила за руку подругу, аби бігти на посадку.

— Коли ж буде слайд? — жартома кинув я навздогін.

— А ми ще зустрінемося, — всерйоз зреагувала незнайомка і, обернувшись, вже здалечку, вигукнула: — Мене звуть — Інна!

Ніби забувши про моє існування, дівчата вистрибом віддалялись — водій уже натискав на клаксон. Ще раз із жалем озирнувшись на море, назавжди залишуваний, знов спорожнілий, берег, поспішив вслід за ними і я.

У цю минаючу коротку мандрівку до естонської столиці я подався не задля історичних її пам'яток. Уникав знайомств, майже не контактував ні з ким із сформованої у Вільнюсі за оголошенням, здебільша литовської групи. Та увібрала чимало, здається, непересічних особистостей, між ними і вельми звабливих дівчат, але мені, всуціль сконцентрованому на своєму, було не до них.

... Квітневий 1989 року Таллінн, що не так давно самоствердився долученням до назви другого "н", зустрічав, нашорошившись передвиборчими — до Першого з'їзду Народних депутатів — плакатами, листівками, крикливою настінною агітацією. Нервова напруженість начебто — разом із всепроникною сіруватою мжичкою — зависла у повітрі. Непримиренне протистояння засвідчувала навіть міська панорама: самотньо тріпотів на голчастому шпилі Довгого Германна триколірний прапор, оточений незліченними, над заводськими околицями, червоними.

Естонія першою із радянських соцреспублік відмовилася коритись союзному Центрові. Тут, у Таллінні, одне за одним приймаються нечувані в своїй зухвалості рішення, викликаючи скрегіт зубів у московського керівництва і пробуджуючи надії національних окраїн.

Не обійшли бурі політичних пристрастей і гіда — молочно-білу, середнього віку блондинку зі слідами миловидості на м'якому, круглому обличчі. Одразу застерегла, що є прихильницею нечисленного радикального угруповання.

— Мені не довіряють туристів з Москви або Ленінграда, — сильно розтягаючи голосні, повідомила, — то хоч із вами, литовцями, відведу душу!

Професійні, кваліфіковані коментарі за програмою екскурсії супроводжувались імпровізованими доповненнями:

— Отам височів монумент. Не стало, як з'явилися мігранти.

— А тут був чудовий парк. Вирубали, понаїхавши, мігранти.

— Плавали в басейні лебеді. Бігали під ногами, — як їх по-російськи? — їжаки. Підлітали до причалу, безбоязно кормилися з рук величезні білі чайки. Усе потрощили, зжерли, рознесли, хай їм грець, мігранти!

Хоч звучало це украй сміливо, шокуючи часом навіть витриманих литовців, та швидко надокучало.

Відірвавшись від групи, добряче покружлявши брукованими провулками (естонці, чий обличчя здаються замкнутими й непроникними, довго, коли з'ясовую дорогу, розпитують, наскільки готова підтримати їх Литва), знаходжу дитячий клуб "Кодуллінн". Могутні стіни його донедавна служили прихистком Палацу піонерів. Вицвілі портрети вождів пролетаріату у фойє сусідять зі свіжими пластиліновими виліпками колоритної, ніби створеної для шаржів, постаті лідера Народного Фронту.

А із просяклого вогкістю напівпідвалу чутно слабкі звуки щемно знайомої мелодії. Тісно скупчившись навкіл розшарпаного роялю десятка з півтора жінок розучують гагілки — пісні, покликані вітати прихід весни, славити оновлення природи.

Але чому до радості у тонких голосах вплітаються туга і смуток? Чи не хочуть зродитись веселощі удалині від Батьківщини?

По репетиції, довідавшись, хто я і звідки, хористки оточують гамірним кільцем:

— Ну, як життя у Литві? Як поводяться місцеві? Ви ближче до України, що чувати звідтам? Чим займається, ваше Товариство?

Вдовольнившись їхню цікавість, відправляюсь навідати голову Земляцтва: він саме занедужав.

Керівник виявляється сухорлявим, жилавим; хоч зблідлий, але бурхає енергією. Розповідає, що встигли талліннські українці, більшість яких, з'ясовується, гостює сьогодні у філії в Тарту: організація свят, концертів, виставок, прийом гостей з України, виходи в радіо— і телеефір, акції на підтримку Народного Фронту.

Кумедно чути в устах дружини — типової, "з глибинки", росіянки — західньоукраїнську, бозна-коли вживану селом чоловікового дитинства, говірку. У мові трьох дочок — суміш неймовірних акцентів.

Поки сидимо за чаєм, телеекраном — фінська програма — розгулює голий чолов'яга. Чи мислиме таке іще десь у закупороному, цнотливому Союзі?

— Ну як, балакав із нашими? — ворущачи запорозькими вусищами, цікавиться господар. — Вони розгублені, не знають, куди прихилитись. Естонці переживають грандіозне духовне піднесення, ітимуть — я певний — до кінця. В той же час дали нечувані можливості нацменшинам. Якби хто ще хоч два роки тому сказав, що ми отак згуртуємось, його би просто взяли на глум!

Та чи не гра це з боку Народного Фронту? Наскільки послідовним він буде надалі?

Сам я вірю естонцям, не сумніваюсь у їх миролюбності: навіть дітям забороняють бавитись іграшковою зброєю. Жити між них можна — треба лиш по-людськи поводитись. Намагаюсь переконувати у цьому інших, що ой як нелегко!

Земляцтво роздирають — в Литві, думаю, те ж саме? — постійні суперечки про політику. "Інтери" проводять серед некорінних шалену агітацію. Підіграють їм естонські "крайні". Але, якщо ми хоч трішки задумуємось про справедливість, про Україну, — мусимо пособити Народному Фронтові!

Коли ж, перед прощанням, залишаємось у коридорі чотирикімнатної квартири насамоті, лідер Земляцтва раптом зовсім по-дитячому береться випитувати:

— Скажи-но, як ти гадаєш, чи має сенс оця праця? Якщо, не дай Боже, поверне назад, тим, кого ми втягаємо, доведеться непереливки. А переможуть Народні Фронти, — нам, українцям, все одно розчинятись. Не нам — то нашим дітям, не дітям — то онукам. Адже ми — відламана галузка!

— Я за неповний рік, — продовжує, — виснажився, ніби за п'ять. Зі здоров'ям серйозні проблеми. Маю ж стільки зацікавлень. Міг би, наприклад, конструювати веломобілі, — з гордістю демонструє триколісний пристрій. — Чи варто марнуватися з

Земляцтвом? Га, чи варто? Скажи, чи варто?

Мене гризуть схожі сумніви. Близько півроку тому і моє життя, навалюючи увірвавшись, підпорядкувала й переорієнтувала нова, небувала справа — об'єднання українців Литви. І подався сюди радше шукати відповідей, аніж давати їх. Проте запевняю якомога бадьоріше:

— Мабуть, що варто. Хіба годиться в такий час відлежуватись? Робитимем, що під силу, а там — побачимо!

— Доступні мігрантки зманюють естонських парубків, — поділилась, припалюючи сигарету від сигарети, гід у невеличкому, різномовно гомінкому кафе, куди заглянули перепочити після походів музеями. — Через це, — сумовито виповідаючи цілком земні витоки непримиренного радикалізму, додала, — естонкам ні за кого виходити заміж.

Найцінніший, що везу із Таллінна, сувенір — ось він, приколений на куртку. Крихітний, у вигляді прапорця, значок: зверху жовта, знизу удвічі вужча блакитна, смужки. Придбав у кіоску в самісінькому центрі Старого міста. Певне, уперше в Союзі у вільному продажу.

Щоправда, меткий кооператор трішки схибив — та чи багато кому відомо, як виглядає український прапор?..

Крутячись туди й сюди на тісному передньому сидінні (прибувши на посадку останнім, застав незайнятим лише його, хоч більш люблю задні), вражаюсь, як добропорядно поводяться, куняючи в кріслах, литовці. Рідко коли хто скинеться, поцікавившись упівголосу, скільки ще їхати. Наші — думаю — не витерпіли б, давно влаштували гармидер, принаймні затягли пісню.

Оскільки сон у транспорті бере мене погано, ніщо не заважає, відкинувшись на м'яку спинку, напівзаплющивши очі, надалі віддаватися спогадам.

... Опинився я у Литві, як, певно, і більшість нетутешніх, цілковито з волі випадку. Відбухавши чобітьми — серед тих, хто не мав хисту відкараскатись, — "почесний обов'язок", виявив, що за два з лишком роки лейтенантства комп'ютери, до роботи на яких готував інститут, перетворились на доісторичних чудовиськ. Отож подався на курси перекваліфікації до Києва, куди підоспів із рідного Львова саме перед чорнобильським вибухом.

Столиця буяла жовтогарячим полум'ям величезних, як помаранчі, кульбаб, неприродньо м'ясистим листям каштанів, щоденними викидами жахних суперечливих чуток, істерично-веселих куплетів і анекдотів. Розсудливіші з киян закупорювали квартирки, ковтали йод, заходились навкруг меблів з вологою ганчіркою. Спритніші утворили стовпотворіння на вокзалі. Вирішивши не спокушати долю, накивала п'ятами й половина слухачів курсів. Мені ж було лишень цікаво: хіба здатне що, після радянської армії, налякати?

Тривоги, спричинені аварією, перекривались свободою, сонцем, весною, красою

природи та дівчини-однорупниці з Литви. Музеї, виставки, вернісажі, найдефіцитніші фільми, спектаклі й концерти — усе до наших послуг. Проблем із квитками, оскільки переважна частина потенційних глядачів або знаходилась далеко від Києва, або ж не ризикувала зайвий раз залишати помешкань, не існувало.

Я підтримував супутницю своїм спокоєм, насолоджувався її вишуканістю, прекрасними манерами, естетичним чуттям, дивувався нежіночому логічному розумові та прибалтійському вільнодумству. Білим туфелькам цієї рафінованої вихованки міської культури не доводилось, здається, перетинати меж асфальту. Вражало, наскільки часто до мікроскопічних деталей співпадають наші судження про той чи інший витвір мистецтва, і як протилежно можуть розходитись погляди на щось основне, визначальне.

При всьому тому, уже восени я трясся у поїзді через ліси й болота Білорусії поповнювати ряди "емігрантів кохання".

Про Литву знав обмаль, головню з основного захоплення — літератури. Найбільш відомий і перекладаний із литовських поетів — Межелайтіс — належав до числа улюблених. З-під нав'язливих ідеологічних нашарувань його творів проступав вірш "на соснових смолах настояний, березовим соком пропахлий", сузір'ями зближували то акварельно-світлі, то інтелектуально ускладнені, часто фантазмагоричні образи. Вони сформували уявлення про дивовижний, янтарно-озерно-лісовий край.

То чом би, зрештою, й не Литва?

Омитий щойно відшумілим дощем Вільнюс стрічав золотом сяючого на сонці тополиного листя, смарагдом живої іще трави, багряним вилиском черепичних дахів. Після запущеного, метушливого Львова місто дивувало доглянутістю, чистотою, розміреним темпом буття.

Чи не найяскравіше із перших вражень: пішоходи не кидаються через вулицю, коли заманеться, а чемно, як вкопані, навіть при відсутності машин, очікують зеленого сигналу.

Оскільки вчувались уже повіви майбутніх потрясінь, я зауважив, звертаючись до нареченої:

— Ну, із таким дисциплінованим народом впоратись запросто! Досить ввімкнути попереду червоне світло — й ніхто не зрушиться з місця.

Гай-гай, аби пересвідчитись у нездарності, хай півсерйозного, прогнозу, чекати довелось недовго.

Влаштувавшись на роботу, заново освоюючи програмування, я звикав потроху до нових умов. Литовці, з якими стикався, виявлялись, звичайно, цілком доброзичливими, хоча й дотримувались при спілкуванні деякої дистанції. А що мені не доподобало характерні для південніших широт вияви панібратства: заглядання із близька в очі, нав'язливі розпитування, безцеремонні поплескування по плечу, — то такі взаємини повністю задовольняли.

Політичний клімат, порівнюючи з Україною, різнився м'якістю надзвичайною.

Комуністичну ідеологію тут впроваджували без звичної оскаженілості. На рок— чи бардівських концертах, літературних вечорах, у театрі лунало таке, від чого голова моя йшла обертом. Опальні московські чи ленінградські діячі знаходили у Вільнюсі царину для фронди і вдячну аудиторію.

Коли народилось малятко, нам із дружиною пощастило отримати сімейний гуртожиток — кімнату в одному з численних, вишикуваних у рядочок, корпусів-вуликів, що їх натреноване око умить відрізнити од звичайних будівель, — як сироту з притулку від дитини, котра зростає дома. Коротають поруч вік сотні родин: лисіють батьки, цілуються на пожежних сходах вирослі чада, до крові зчіпляються на спільній кухні сусідки, іноді хтось викинеться з вікна, — а звістки про отримання державних квартир надходять рідше, аніж бравурні репортажі про чергове підкорення космосу.

Але як тішились ми з окремого, в десяток квадратних метрів, житла!

Нелегко далась втрата мовного середовища.

Було якось, впіймав себе на тому, що не пам'ятаю, як називається по-нашому довгастий, перевернутий, звисаючий оно з-під даху, конусик льоду.

Перелякався не на жарт. Гарячково, не здатний думати ні про що інше, прокручував у мозку варіант за варіантом, поки, діставшись до гуртожитку, не випорпав з-поміж книжок словника. Одразу відлягло, полегшало. Звісно ж, бурулька!

Зринув спомин.

Засипана снігами сільська, під вишневим дахом, хата. Впритул підступає до неї густий триповерховий ліс: внизу — суцільне брунатне плетиво гілок мішаної порості; вище — яро-зелений, з блідами стрілочками новонароджених пагонів, прошарок сосон; над ними — вивчений за довгі зимові місяці напам'ять графічний узор дубових, помережаних воронячими гніздами, крон. І моя, що розхристаний, без шапки, захлинувшись обм'якшим повітрям, вискочив на поріг, розриваючи дитинна радість від споглядання усього цього, а головне — поважно звисаючих з-під ринви, величезних, рубцюватих, що ввібрали до імені і дзвін веселкової зливи крапель, і піднебесний скрип довгожданого жайворонка — бурульок! Хіба мислимо змінити їх на ту ж, скажім, тривіальну "сосульку"?

Але, як не борсайся, не протився, мова вивітрюється, мертвіє, висипається зернинами з покинутого колоса. Стрепенешся щасливо, коли випаде стрінутися знайомця — давно забуте рідне слово. А скільки їх відходить нечутно, навшпиньки, пропадає безвісти, як невідомі вояки на фронті?

Тим часом сигнали перемін, що докочувались із Москви, дедалі переконливішали.

Слідкуючи, хоч краєм ока, за життям Литви, я не міг не завважити, що і з нею щось коїться. В місцевих газетах це проявлялося, зокрема, у вигулькуючих час від часу коротеньких заміточках про "окремих екстремістів", котрі влаштували десь "антирадянську витівку", яка, зрозуміло, зазнала невдачі, тобто "не знайшла підтримки

широкої громадськості".

В останньому писаки не надто відхилялись від істини.

— Як вам подобаються теперішні події? Чи не вважаєте, що треба б якимсь чином включитися особисто? — приблизно так часом запитував я кращих, довірених знайомих зі свого, в основному інженерно-службового, оточення.

— Нема дурних пхатись, куди не слід! — лунала переконана відповідь. — Вся ця перебудова задумана, щоби органам зручніше виявити потенційних бунтарів, а, прибравши їх, знов затягти гайки!

Пересічний литовець, сповідуючи таку філософію, мало різнився від нелитовця.

З яким, пригадую, смішним, незрозумілим зараз острахом, ставили підписи під безневинною екологічною, проти нафторозробок на Куршській косі, відозвою!

Моя "активність" теж не заходила далі передплати півдесятка товстих журналів, де прорвали греблю заборон немислимі досі літературні публікації.

Ознаки ж зрушень щодень вірогіднішали. Політика вставала у центр уваги, витісняла інші теми з виробничих курилок, товариських застіль, подружніх постелей. Загуляли по руках таємні протоколи до пакту Молотова-Ріббентропа, частішали повідомлення про несанкціоновані владою акції. Розчин, досягаючи критичної насиченості, вимагав лиш центру кристалізації.

— Чув, що утворився "Саюдіс"? — збуджено вбіг із новиною юний поет і перекладач з литовської, студент університету, — один із небагатьох відомих мені українців у Вільнюсі. — Декого, хто збирався в Академії наук, я знаю, — вельми достойні й шановані люди!

Відтоді події посунули лавиноподібно. Стотисячні людські моря затопили співоче поле парку Вінгіс. Впевнено, наче самі собою, з'явилися красені — національні жовто-зелено-червоні прапори. Виникли і відкрито розповсюджувались неформальні газети, стрімко долаючи шлях від жовтуватих, з ледь проглядаючими блякими текстами, листочків, до багатосторінкових, уповні респектабельних видань.

Масові заходи, завдяки організаційному хисту литовців, проходили велично, злагоджено, у святковій, піднесеній атмосфері. Хоча мітинги були, зазвичай, виразом протесту, радісні почуття брали верх над гнівними. Виник і вміть закріпився термін — "співуча революція". Він не лише фіксував, що велелюдні зібрання неодмінно супроводжувались піснею, а й влучно передавав сам їх настрій.

Кожен новий успіх розтоплював, здається, цілі крижані поля страху. Прибалтика щобільш перехоплювала ініціативу від Москви. Сюди, до нас, зміщувався епіцентр демократичних перетворень.

Протидія місцевих, змушених іти на поступку за поступкою, властей виявлялась млявою, неефективною. "Саюдіс", як і Народні Фронти Латвії та Естонії, використовував ухильні формулювання типу: "створювати соціалістичний ринок", "разом із партією поглиблювати перебудову". Але не підлягало сумніву, що це лишень фіговий листочок, — справжні ж плани сягають значно далі.

Оточення моє зазнавало разючих змін. То той, то інший вчорашній збайдужілий спостерігач, здолавши боязкість і сумніви, ставав зацікавленим учасником. Але якщо литовці, за рідкісними винятками, захоплено ловили усе, чинене "Саюдісом", то решта населення розшаровувалась. Беззастережно підтримували новонароджений рух одиниці, основна ж маса сприймала його ріст з побоюванням і недовірою. У цьому середовищі не дивина було стрітися з чутками про підступність "місцевих", котрі лиш вичікують зручного моменту для розправи із нами, чужаками.

І ще я бачив, що той, хто ставав у ряди прибічників, з учорашнього, поглинутого лиш особистим, обивателя робився людиною наснаженою, спрямованою до вищого, — наче отримував якийсь додатковий орган. Той же, хто виступав проти, навіть при солідному інтелектуальному багажеві, ставав нецікавим, дріб'язковим буркотуном.

Мій попередній життєвий досвід не полишав місця ілюзіям щодо наявного суспільного устрою. Литовці антипатії чи побоювань не викликали — ото ж те, що діялось, міг лише вітати.

Про назрілість перемін свідчила хоча б і робота. Тим, хто мав стосунок до обчислювальної техніки, може, як нікому, помітна була неспроможність існуючої системи. Навколо трудилося безліч обдарованих програмістів, та жорстка, всепронизуюча регламентація душила творчі пориви, приводила до безнадійного відставання від Заходу на цьому магістральному напрямку технічного прогресу. Ініціатива суворо каралась, плоди багатомісячної праці нерідко летіли в сміття.

Такий же невідрадний стан справ міг спостерігати, буваючи у численних службових відрядженнях.

Якось, повертаючись із російської провінції, де, контрастуючи з ентузіазмом Литви, панував не зовсім тверезий скепсис, я побачив вулиці Вільнюса незвично спустілими. Не один з-поміж нечисленних перехожих, ніби захищаючись від поривів пронизливого осіннього вітру, тулив до вуха портативний транзистор.

Причина з'ясувалася дома: пряма трансляція Установчого з'їзду "Саюдіса"!

Коли після чергового вибухово-сміливого виступу багатотисячний зал Палацу Спорту підхоплювався, громово скандуючи: "Летува! Летува!" — здавалося, земля прискорює оберти, виникає щось небувале, незвідане, даюче початок іншій епосі.

Увійти до ініціативної групи для заснування в Литві української організації? Якою приголомшливою стала ця пропозиція бородатого, зосередженого молодого чоловіка!

Української???

Усвідомлення того, що належу до не цілком звичайного народу навідало змалечку. Згадувалось про це в таких-от, наприклад, випадках.

... Сонячний літній день. Зелений моріжок невеликого стадіону, де ми, безжурні хлоп'яки, ганяємо у футболу. Уявляючи себе учасниками чемпіонату світу, що саме проходить у ФРН, намагаємось копіювати їхні фінти, манеру поведінки.

— Я — Лято! — самозабутньо волає юний форвард.

— Я — Беккенбауер! — технічно відбираючи м'яча, підхоплює суперник.

— Ми — збірна Бразилії! — віртуозно перепасовує команда.

— А ми — Голландії! — завзято розгортає контратаку інша.

— Стійте! — зненацька скрикує один із гравців — непоказний, занехаяний хлопчисько. — Які ще, до дідька, Нідерланди? Та ми — українці!

Вигук приголомшує настільки, що м'яч котиться убік, гра припиняється. Поновлюється вона без запалу, дзвінких іноземних прізвищ. Не одну, мабуть, похнюплену голову недавньої "зірки" гризе думка: "Хто ж ми такі, усіма забуті, що не можемо вдостоїтись навіть збірної?"

"Свідомим" же українцем я став, як не дивно, за кордоном.

Коли, ще в часи суцільних заборон, гостював у родича, польського історика, той, наче ненароком, підклав до тумбочки біля ліжка раритетне лейпцігське видання "Історії України" Аркаса. Пошарпана, зі штампиком якоїсь Громади Кубанців у Чехії, книжка запам'яталася виразніше, ніж визначні місця Кракова й Варшави. Навала незнаних фактів, діаметрально протилежне трактування відомих, а, головне, безкомпромісно самостійницький дух справили незгладне, переворотне враження, відкрили велич і трагедію нашого народу. Зародилось усвідомлення, що зробити хоча би що-небудь для його користі — не найгірше застосування сил.

Організації???

Досі, через неодмінну їх протруєність ідеологією, я цурався активності в будь-яких організаціях. Формою спротиву нав'язливій системі обирав неучасть, заповзятливим піонерсько-комсомольським вожакам прислужився хіба що як негативний приклад.

В Литві???

Із земляків, що зрідка стрічались, більшість вважали за краще не афішувати своє українство, а якщо й згадували, то ухильно, наче винувато. Чи здатні будуть ворухнути хоч пальцем заради нього?

Сумнівів, одне слово, вистачало. Та, повагавшись хвилику, згоджуюсь. Чому б, зрештою, і не спробувати?

У той момент доля здійснила крутий віраж.

В ініціативній групі нас семеро — мінімальна за законом кількість для реєстрації.

Зустрічаючись ледь не щовечора у когось вдома чи на роботі, розробляємо проекти документів. Жадібно, як суха губка воду, вбираємо інформацію.

З'ясовується: тільки у Вільнюсі українців тринадцять з гаком тисяч, а всього в Литві — сорок чотири.

О-го-го яка маса!

Високий і рівень освіченості — тут ми другі серед народів республіки (після, звісно, євреїв). В Каунасі між війнами уже існувало Товариство. Видавало часопис, провадило радіопередачі, ставило "Наталку-Полтавку".

Отже, маємо навіть традицію.

Упоравшись із паперами, запрошуємо всіх, хто відомий з особистих контактів, відгукнувся на оголошення.

І от вони — українці Литви — зринають із мороку, матеріалізуються.

Хто ввалюється розв'язно, по-хазяйськи, а хто закрадається, ніяковіючи, довго не зважуючись переступити поріг.

Хто віртуозно володіє мовою, сипле приповідками, хто у муках виколупує з атрофованих запасів слово за словом, хто ж, маскуючи незнання, затято мовчить.

Дома звикли розмовляти литовською, російською, польською — дуже рідко українською.

Наскільки відмінно може звучати наша, принесена з далеких між собою регіонів, понавбравши акцентів, мова!

А яке розмаїття професій! Що не людина — новий рід занять: імпозантний актор, червонолиций обвітрений колгоспник, юна школярка, білоголовий священник, штурман, вчителька, музика, столяр, філолог, квітникар, бухгалтер, науковець, домогосподарка, студент, художник, фотограф, лікар, військовослужбовець... Найгустіше ж технарів, інженерів. Є кандидати наук, володарі кількох вузівських дипломів.

Дуже багато хто, наобіцявши з сім кіп, щезає. Але частина затримується, проявляє цікавість, береться потихеньку до праці.

Коли люб'язна господиня запросила на вечорниці, переконуємось, що жінки на чужині ніяк не розгубили кулінарного хисту. Гамірне застілля зблизило, виявило характери, уподобання, заодно і вокальні здібності.

Трапляється й така (анонімний телефонний дзвінок) реакція:

— Що затіяли, недобитки?! Заждіть-но, поскручують вам в'язи! Я теж, між іншим, українець, знаю від батька, як розбиратися з бандерівщиною!

Що ж, і таке не дивина.

Перша спільна справа благодійна. Об'єднуємо членські внески, щоб переказати їх потерпілим од страхітливого землетрусу в Вірменії.

Ніхто, зрозуміло, не має жодного досвіду. Аби запозичити його, часом вибираємось поглянути на інші, паралельно створені угруповання. Ті, кому пропаганда навішувала жажні ярлики "білоруських націоналістів", "латвійських фашистів", "сіоністів" і тому подібне, виявляються цілком, начебто, порядними, миролюбними людьми.

Просуваємось уперед зі зривами, навання, часто покладаючись лише на інтуїцію. Зате як окрилює кожен, хоч найдрібніший, здобуток! Як манливо рухатись у незвідане, ступати неходженою землею, відчутти себе, замість "гвинтика" тоталітарної машини, діяльним індивідумом!

Скориставшись нагодою поїхати до Львова на зустріч випускників інституту, опиняюся в іншій — гнітючій, задушливій — атмосфері. Як далеко встигла відірватись за останні місяці Прибалтика!

Тьмяним, непроникним смогом зависли над містом страх і безнадія. Місцева партократія мертвою хваткою затисла неформальні прояви. Мітинги заборонено з літа. Про альтернативні засоби масової інформації нічого й казати.

З млявою недовірою сприймають мої свідчення про демократичний поступ Литви знайомі, родичі, колишні однокурсники.

Перед Оперним театром застаю спробу мітингу. Лець розпочала промови охоплена міліцейським кордоном жменька відчайдухів з Гельсінської спілки, раптовий сніговий шквал звів видимість до нуля. Через хвилину-другу, коли біла завіса розсунулась, на місці виступаючих зяяла порожнеча.

Випадково дізнаюся, що відзначатиме річницю Товариство Лева, яке, зародившись під егідою комсомолу, поряд з охороною довкілля зайнялось національним відродженням.

Вже у фойє, де розгорнута художня виставка, потрапляю в різко контрастуюче зі щойно баченим на вулицях силове поле ентузіазму, мистецьких пошуків.

У залі — кількасот, переважно молодих, людей. Багато хто у яскравих народних костюмах. Самокритично аналізують ізроблене, визначаються на майбутнє.

Моє коротеньке, під кінець зборів, повідомлення про реєстрацію у Вільнюсі українського товариства і пропозиція, в обмін на культурну підтримку, допомогти у друкові, викликають несподіваний фурор. Веселі, енергійні юнаки та дівчата, взявши у полон, провадять на неофіційну частину — святкування "Андрія".

А тут, у модерному, на міській окраїні, клубі, стільки цікавинок, талантів — голова паморочиться!

Мені віддають почесні, яких ніяк не заслуговую. Про литовські події мушу переповідати ще і ще і ще раз — інтерес викликають найменші подробиці. "Атгімімас" ("Відродження") — газета "Саюдіса" — виявляється найкращим, безцінним подарунком. Блокнот заповнюю прізвищами, адресами, контактними телефонами. Кишені набиваю грішми — замовлення на передплату литовських газет, пересилку підручників з мови.

Для бурхливого, з символічною дозою алкоголю, застілля, ігор, пісень, танців, відтворення старовинних обрядів, короткою виявилась груднева ніч. Повертаючись, маю десятки нових, немало з яких вже лагодяться у гостей, друзів.

Оскільки тяга до заснування осередків існує в кількох містах республіки, товариство назвалось Громадою українців Литви.

Зустрічі у Вільнюсі проходять по неділях, коли виділив невеличку залу Палац профспілок.

Майже щоразу загальну увагу відтягає якась несподіванка. Чи то з'являється

свіжий, з неординарною долею, мешканець Литви, чи цікавий гість з України.

Обговорюючи найрізноманітніші — від вузько-громадських до всепланетних — теми, важко укластися в рамки відведених двох з половиною годин. Інколи дискусія саме у розпалі, коли її перериває чекаюча за дверима білоруська "Сябрина". Тоді можемо спуститися в кафе і, зсунувши столи, продовжити за філіжанкою кави. Адже ми так довго не мали нагоди спілкуватися рідною мовою!

Атмосфера зібрань зазвичай напружена. Найсуперечливіший, що робить її вибухонебезпечною, пункт — політика.

Здавалося б, із самого початку акцентувати на ній недоцільно. Інакше отримаєш замість задекларованого широкого об'єднання українців Литви крихітну, вузькосекоровану групу.

Беззастережно підтримувати "Саюдіс" готові одиниці. Чимало земляків підпало під вплив організації "Венібе-Єдінство-Єдносць", що, як тінь, намагаючись протидіяти всім його крокам, виникла слідом за "Саюдісом". А багато хто політики сахається, як вогню, і, почувши ризиковані вислови, може відійти назавше.

Та лідер наш, керуючись, вочевидь, благородними замірами, настійно прагне розвернути стерно на відверто просаюдистський курс. Наполіг також, аби статус учасника Громади узалежнити від рівня володіння українською мовою. При такій лінії він, як ведучий засідань, доволі часто потрапляє у скруту, губить темп, конфузиться. Іноді, через незгоду, хтось виходить, хряпнувши дверима. Було, що з цілком надуманого приводу — різного ставлення до зіткнень у Закавказзі — покинуло збори півтовариства.

Мені, котрий мав спершу намір якнайретельніш приглянутися з тіні, доводиться часом, для порятунку становища, втручатись, перехоплювати ініціативу.

Брати слово — адже все лишень налагоджується — пробує немало хто, та пороку, як правило, старчає ненадовго. Я теж попервах мимрю, червонію, не одразу знаходжу, як звернутись до кількох десятків майже незнайомих, таких у більшості солідних людей. Але, оскільки пом'якшувати напруження начебто вдається, в конфліктні миттєвості уже завважую спрямовані у свій бік погляди.

Занепад пануючої в суспільстві ідеології спричинює ріст впливу релігії.

Щойно заснувалося товариство, до нього почали вчащати священики: то сивий, ветхий, з десятирічним табірним стажем, то молодий, з екстравагантною борідкою, вельми обізнаний у сучасній філософії.

Слухаючи їх не без інтересу, я, однак, не здатен був перейнятися містичним, що дозволило б прилучитись до проповідованого, почуттям. Найпереконливіший доказ упертий мозок стрічав десятком контраргументів. Зрослому в помірно віруючому середовищі перешкаджало пізніше, що зумовило свідомий відхід від будь-якої релігії, пізнання світу.

Немало ж слухачів виявляють більшу податливість. Чи не найлегше перехід дається

схильним до віри: від комуністичної до християнської, схоже — лише крок. І ще, помічаю: досить зачепити релігійну тематику — нізащо не виплутатись до кінця зібрання.

Зрозуміло, не оминули таку компанію, як наша, філери із всемогутнього, нарощуючого, подекують, незважаючи на перебудову, штати, КГБ. Як до цього поставитись?

Мені, хоч нітрохи не вільному від страху, відкрите його виказання здається надмірною розкішшю. Оскільки усіх непроханих гостей на чисту воду ніяк не виведеш, краще, аби не загострювати становища, про них і не згадувати: адже сумніватись треба б у кожному порівну. Чи не шкідливіше від стукача — розповсюдження взаємних, здатних унеможливити будь-яку конструктивну діяльність, підозр.

Схильні до подібного теж, на жаль, віднаходяться.

Але, незважаючи ні на що, якийсь здоровий, досить несподіваний для мене, дух дозволяє маленькому, такому нестійкому ще, колективові неухильно просуватися вперед, долати усі труднощі.

У випробуваннях поступово виламується кістяк Громади. З відходом слабких лишаються ті, хто ладен працювати, не жаліючи себе.

Ми робимо розвідку про вільнюські місця проживання Шевченка. Відшукуємо могилу іншого українського велета — Якова Головацького. Готуємо й заслуховуємо на зібраннях історичні доповіді. Звикаєм до нових слів "емігрант", "діаспора", "імперія". Зустрічаємось як із литовськими, так і заїжджими з України митцями, найперш літераторами. На Різдво приголомшуємо Вільнюс небаченими тут убраннями прибулих зі Львова вертепів.

Проводимо, аби сповістити про утворення Громади ширше коло земляків, кілька концертів.

Згадку про один із них під час останньої зупинки оживила випадкова попутниця. І в образі, й у поведінці її вчувалося щось незвичне: не тільки те, як сміливо й безпосередньо, — що не зовсім характерно для її народу, — звернулась, відрекомендувавшись першою (в Литві можна бачитись як завгодно часто, лишаючись, через брак відповідного приводу, незнайомими). Звуком імені — Інна (вимовила саме так, хоча литовською — "Іна") — не здогадуючись, розбудила непомильно знаний мотив.

"О, панно Інно, панно Інно!"

... Ледь зіп'явшись на ноги, товариство ризикнуло запросити зі Львова естрадний театр пісні. Він об'єднав творчі особистості настільки яскраві, що співпрацю їх в одному гурті уможливив хіба що той нечуваний, світанковий час.

Художній керівник театру, широко відомий, за переказами, як неперевершений виконавець народних пісень і талановитий композитор, при особистому контакті вия-

вився чи не найскромнішим, найінтелігентнішим серед артистів. Середнього зросту, кремезний, старіючий, чи то самозаглиблений, чи просто втомлений з дороги, він, коли ми перед виступом показували гостям місто, спроквола, начебто неуважно, крутив довговолосою розкуйовдженою головою, доброзичливо, але вкрай лаконічно, відповідав на питання.

Концерт привабив глядачів, різними вітрами, у різний час вирваних з України. Декотрі встигли достатньо потинятися світом, інші тут, у Литві, народились. Хтось визначився активним прибічником національних відроджень, а хтось підійшов безпосередньо з промосковського мітингу.

Щедро обдаровані, хвацькі, іронічні хлопці виконували перед ними власні пісні, музику, читали пародії, розігравали скетчі.

Чудові, проникливі, високохудожні твори змушували будь-кого — навіть тих, хто, може, свого часу покинув Україну з прокляттям на устах, — відчувати себе живою, невід'ємною її часткою. Та приявні у декотрих номерах гострі, вихоплені прямо з жаровні львівських політичних баталій, пасажі частина публіки стрічала "на ура", а частина — насторожено, ледь не вороже. Формальна розкутість нерідко епатувала законсервовані смаки діаспорника. Іноді, як вияв напруження між сценою й залом, в шаленіючі оплески вривався злостивий, недоречний вигук.

Так тривало, допоки із-за куліс, з розкішною дванадцятистрункою на широкому ремені, не зринув той, кого лишень годину тому бачили начебто втомленим і апатичним — невпізнанно молодий, високий і ставний, казковий лицар. Шляхетна хода, переможний погляд, замріяна усмішка вмить прикували загальну увагу.

Ледь забриніли понад зачаєною тишею негучні, все наростаючі перебори, пролунали вступні, молитовно вимовлені слова: первородне, відновлене після довголітніх підмін, "панно", трепетне, ніби крильця метелика, "Інно", — а вже виникло щось таке, від чого присутні наче знялись над землею, зависли у невагомості.

О, панно Інно, панно Інно!

Я - сам. Вікно. Сніги...

Сестру я вашу так любив,

Сестру я вашу так любив —

Дитинно, злотоцінно.

Любив? — Давно. Цвіли луги...

О, панно Інно, панно Інно,

Любові усміх квітне раз,

Любові усміх квітне раз,

Любові усміх квітне раз — ще й тлінно...

Ні, так проспівати можна тількипо-українськи!

Розбуджена мелодією лірична перлина юного, ще не зламаного, Тичини,

милословність асонансів і алітерацій "солов'їної" мови, неперевершена майстерність, знавцем народного мелосу, виконання, змусили випадково зібраних, нашорошених блукальців і страждальців, забувши незгоди й суперечності, перетворитися на єдину, безтілесну, вдячну й сприйнятливую істоту, а коли завмер останній акорд — божевільно, до водяних пухирів, розтовкати долоні, недовіжливо, новонароджено роззираючись довкола.

Скромно, ніяково, ніби повернувшись із іншого, витвореного мистецтвом світу, всміхався автор. Посеред талановитих, яким нічим дорікнути, артистів він примудрявся піднятися на голову.

Для мене ж той випадок став найвищим, найчистішим, з яким доводилося стрічатись, виразом кохання — самозреченого, довірливого, боязкого, безнадійного, — а ім'я невідомої, раптово явленої з безодні часу Інни — його символом...

Остогидле, навіжене — трапився автобус із невідлагодженим глушником — ревіння мотора, тягучі, нескінченні кілометри.

Давно вже насунулась темрява, позаду лишилась поблимувати вогниками Рига, а додому ще ой як неблизько!

... Якось під вечір звертається голова Громади — чи не згоджусь терміново надати хорошим хлопцям друкарську машинку?

Засніженими провулками примандруємо з ним у двір нічим не примітного особняка. Усередині ступаємо в густу хмару цигаркового диму. Різко на мить обірвавшись, запальна багатоголоса розмова спалахує заново.

Вияснивши, що тип доставленого пристрою нікому не знайомий, мене просять пособити іще й друкуванням.

Влаштувавшись на двох стільцях у закутку, де менший бедлам і поряд цокоче інша машинка, беру накиданий кострубатим почерком документ: "Звернення до інтелігенції Радянського Союзу". Заглядаю у довгий, на цілий аркуш, список підписів. Ова! Перелік організацій, найм'якший офіційний прикметник до яких — "екстремістська", а навпроти — відомі із зарубіжних радіоголосів прізвища дисидентів. Сам текст лишає далеко позаду теперішній бар'єр дозволеного.

Тамуючи зрадливий лоскіт під грудьми, берусь, редагуючи по ходу форму деяких зворотів, до праці. Одночасно пильно, напружено всотую навколишнє.

З кімнати в кімнату стрімко снують кілька десятків середнього віку, сухорлявих, переважно невисоких, чоловіків у темних, ділових, наче з чужого плеча, костюмах і при краватках. Волосся у декого, схоже, ще не встигло як слід відрости. Бадьорі, сп'янілі від свободи голоси, між яких виділяються хрипливатістю кавказькі, сиплють правозахисною термінологією, діляться тюремними, табірними історіями, згадують друзів, що лишаються в місцях вельми віддалених.

Є і земляки. "З українців, — чую, — походять найлютіші гебісти, але й наймужніші політв'язні".

Взаємини між присутніми надзвичайно сердечні. Кожен, виявляючи потрібне, небачене в повсякденні лицарство, прагне поспілкуватись із кількома, теж знайомими з допитами й пересилками, прибалтійками. Певно, жінки ці варті поклоніння.

Якщо хтось, аби похапцем перекусити, забігає на кухню, користується, ігноруючи ніж та виделку, тільки ложкою. Бравада, чи дійсно невикорінювана арештантська звичка?

За північ проводжаємо до вокзалу кількох краян. У них передчасно потемніла шкіра обличчя, розложисті вуса, добрі, навіть наївні, очі. Навперебій захоплюються "найвільнішим містом Вільнюсом", де змогли так безперешкодно зібратися й провести дводенну зустріч.

Від початкової моєї настороженості не лишилось і сліду. Приглядаюся до супутників із захватом та шанобою. Прості, дотепні, незлобиві, аж ніяк не геройські з вигляду, люди це, безумовно, особливого гатунку.

Під час армійської служби я стрічав непідробних, готових без вагань підставити відчайдушну голову під кулі, сміливців. Та хоробрість їх, випробуваних вогнем, водою й Афганістаном, безслідно розвіювало наближення особіста.

Ці ж учорашні зеки про "гебню" говорять з презирством, заради переконань готові хоч завтра вернутись за ґрати. Не чути від них і скарг на жорстоку, що відібрала найкращі роки, долю. Швидка, жвава мова позбавлена вироблених радянськими часами замовчувань, натяків, евфемізмів.

Вражаючись на диво різностороннім (коли тільки встигли набути?) їхнім знанням, можу, проте, зауважити в тих досадні прогалини. Один із всесвітньовідомих противників комунізму не знайомий, виявляється, з "Бісами" Достоевського.

Рвуться у бій дисиденти несамовито. "Нам би газетку тиражем тисяч десять — умить перевернули б Україну!" Легко спалахують, готові змагатися за дрібничку. Побажання "Сідай за мемуари!" прибирає в їх устах глузливого відтінку.

Перед розставанням я достеменно закохуюсь у цих людей. Поряд з ними цікаво, окрилююче і — незатишно: усвідомлюєш власну нікчемність. Мабуть, що дворушницька, наскрізь просякнута брехнею, попередня дійсність могла готувати місце для них хіба що у казематах.

А передруковувані звернення вже на завтра можу почути в "Голосі Америки".

... Чалапаючи розмоклим снігом попри закличні зблиски вогників пивбару, довжелезними сходами здіймаюсь на Тауро (Турячу) гору. Це раз на тиждень, вечорами, збирається Рада Вільнюського осередку.

Клишоногий дідуган, вахтер Палацу профспілок, довго комизиться, поки знайде ключа. Для старого це форма спілкування, спосіб виказати власну значущість. Трапляється, що кімнати усі зайнято, — тоді присядемо на стільцях у фойє чи навіть у гардеробі.

Поволі, один за одним, стягуються члени Ради, підходять просто зацікавлені.

Зморені після робочого дня обличчя, запалені очі, глухі голоси. Хтось нишком вкидає до рота таблетку. Дома полишено важливі справи, некормлені сім'ї. А як приємно б розслабитись перед телевізором, полистати книжку!

Починаєм обмірковування невідкладних громадських заходів, розподіл обов'язків.

Заплановано, наприклад, приїзд ансамблю. Хто вестиме переговори з гостями? Хто забезпечить їм готель? Хто придбає зворотні білети, замовить залу, напише статтю, "проб'є" її в газету? Хто розповсюдить квитки, розклеїть афіші, роздасть запрошення? Хто зустрине артистів, розважатиме їх, проведе на нічний поїзд?..

Все це в умовах, коли кожна, здавалось би, дрібниця може легко перерости в нерозв'язну проблему: місць у готелях нема, міжміський телефон не з'єднує, залізничні квитки давно розпродано. А скільки часу і сил відбирає соціалістичний, з тотальним дефіцитом, побут! Доводиться набувати десятки нових навичок, відкривати притлумлені досі здібності.

Той, хто звик уникати роботи, знайде привід ухилитись від неї й тепер. Перевантажений звалить на себе ще один тягар.

Поступово розмова розкручується все ширше. Якого іще відомого митця запросити? Якими українськими акціями подивувати Вільнюс? Чим розворушити вперто дрімаючих, пасивних краян?

Ідеї, більшості з яких не судилося здійснитись, так і вилітають з розпалених голів. Плани сягають фантастичних висот. Забуваються втома, турботи, взаємні непорозуміння. Ділову річ пересипають жарти, приповідки, потішні житейські історії. Ми — друзі, брати, однодумці, багатирі: штурмуєм захмарні висоти. Мета, що об'єднує нас, така благородна!..

Виходимо пізно вночі, похрускуючи щойно намерзлим льодом. Випадковий перехожий зачудовано озирається на лементуючу дивною мовою, запально жестикулюючу ватагу.

Завершальне речення уривається на півслові з дверей півпустого останнього тролейбуса.

Вдома намагаюсь якнайтихше відчинити двері, беззвучно прошмигнути спільний для двох кімнат крихітний коридорчик. Все одно чути визивне, багатозначне покашлювання сусідів. Пориною в задушливо-густу, жарку темряву кімнати, навпомацки оминаю дитяче ліжечко, якомога обережніше, аби не звалити що-небудь, роздягаюсь.

— Що там трапилось таке нагальне? — крізь сон видихає дружина. — Чи не пожежа?

— О, багато всього! Зажди, розповім наранок.

... А от просаюдистське крило Громади рушає на черговий, лік яким Литва уже, певно, згубила, мітинг.

Нас набагато, але прапор, самотужки сшитий з блакитного й жовтого ситцю, тріпоче високо, притягує всі погляди. Почуваючись акторами на сцені, крокуємо, розправивши плечі, гордо піднявши голови. Діставшись до місця, куди післягрозиво

збігаються людські потоки, проштовхуватимемось, аби бути помітнішими, ближче до центру. Там тісний натовп захистить од вітру, палкі промови зігріють на холоді.

А поки йдемо, час від часу природня цікавість котрогось місцевого, що довго приглядався збоку, сміливця бере таки верх над цивілізованою стриманістю:

— Атсіпрашау, кено чя велява? (Перепрошую, чий це прапор?)

Почута відповідь змушує хапати, ніби риба на суші, повітря, ошелешено перепитувати:

— Ук — ра — і — не — чю???

Радість відкриття безмежна:

— Українці — мають символіку! Оце ж бо так! Молодці! За нашу і вашу свободу!

Спроба додати щось по-нашому кінчається, найчастіш, спотвореним: "Здоровенькі були!"

Менший подив викликало б, певно, знамено Еквадору чи Нової Гвінеї.

Ех, несолодко належати до недержавної нації...

До весни життя Громади ще інтенсивнішає. Особливо широко — з приїздом найвідомішої виконавиці народної пісні, спектаклем молодіжного театру того ж Товариства Лева, пробою власних творчих сил — відзначили Шевченківські дні.

Щобільш засмоктуюча діяльність поглинала усе моє дозвілля, відривала від сім'ї, гальмувала професійний ріст. Потреба відмовлятися від усталених звичок і уподобань викликала внутрішній спротив, породжувала душевну кризу. Чи не покинути, поки не пізно, усе це, вернутись до розпорядку спокійнішого та впорядкованішого?

Саме у ці вихідні, коли проводиться черговий захід — концерт популярних на Україні братів-кобзарів — я поклав собі не брати участі в його підготовці, а, вирвавшись із неперервності справ, осмислити становище, і, поглянувши заодно, до чого прийшло трішечки "старше" українське Земляцтво в Естонії, прийняти, можливо, рішення.

Проте, чим ближче під'їжджаємо до Вільнюса, тим ясніш усвідомлюю: шляху назад нема, всі помисли нерозривно прикуті до Громади.

Як там у наших? Що нового? Чи вдало провели концерт?

Коли посеред ночі автобус розкидав екскурсійну групу по притихлому Вільнюсу, я, вийшовши в числі перших, поспішав додому з переконанням, що вже назавтра знову занурюсь у виснажуючу, нескінченну, таку уже невіддільну від мене, громадську круговерть.

Прагнучи закріпитись на папері, розмаїття подій у Громаді оформляється в інформаційний вісник. Невеличка газетка, що друкується на машинці, а розмножується ксерокопіюванням, має успіх і в Україні. Я, окрім постійного дописування, беру на себе роль коректора, а згодом і макетувальника.

Добиваємось, хоч коротких і лише двічі на місяць, регулярних українських передач на литовському радіо. Перші випускаємо, затрачуючи неймовірну кількість нервів. Надалі ж, освоївшись, вчорашні аматори виходять в ефір уповні фахово.

А яка Громада без недільної школи? Діти зібрались насуплені, недовірливі, дуже різного віку й підготовки. Та молодий, метикуватий вчитель вміє дати собі раду. Литовські власті готовно допомагають із приміщенням.

На початку травня, узявши частину відпустки, вирушаю до Львова.

Політичні процеси тут, хоча й відстаючи від прибалтійських десь на півроку-рік, помітно просунулись.

За національну символіку, що у Литві пробилась так миттєво й невимушено, точиться боротьба не на жарт — повсякденна, запекла, багатопроярвна.

Окремі сміливці відкрито носять синьо-жовті значки, наліпки, кокарди з тризубами. За певних обставин ці несанкціоновані, що продаються в місцевому Гайд-парку — "на клумбі", а виготовлені переважно прибалтами, символи можуть накликати неприємності.

Рідше — светри, шапочки, хустинки, краватки, стрічки у волоссі, спортивні костюми. Можна зустріти людей, екстравагантно виряджених з ніг до голови виключно в кольори національного прапора.

І — зовсім несподівано: з двох, що прогулюються під руку, подруг одна в жовтому, друга — у блакитному платті. Спробуй присікатись, найлютіший ретрограде!

Упирається ж місцева влада шалено. Всіма засобами блокує опозиційних кандидатів у депутати. Під час традиційної травневої демонстрації неформальну колону атакувала міліція — рвала з рук, топтала, шматувала знамена і плакати, жорстоко била маніфестантів. Не один з "левенят" може показати свіжі синці та подряпини.

У вихідні, зливаючись з білим цвітінням садів, розквітає вишиванками Музей архітектури і побуту. Це все ті ж невгамовні юнаки та дівчата проводять гаївки.

На соковитій зелені галявин — сміх, співи, кружляння, запальні ігри. Змагаються у майстерності хори. Колоритні "запорожці" бухають із козацької гармати. Після притишених кольорів литовських народних костюмів — яке веселе, бучне різнобарв'я!

Уздовж центральної алеї — розбігаються очі від картин, виробів народних умільців, писанок.

Прагну побачити якомога більше, що не так просто. Раз-по-раз звідусіль гукають. Хіба одразу згадаєш кожного із знайомих? Немало встигло побувати у Вільнюсі, з іншими запізнався тут, у Львові. Міцні потиски рук, пружні дівочі поцілунки. Серед молоді, що піднялась у числі перших, цілуватись у губи, надто при несподіваних зіткненнях, прийнято — це підкреслення особливої довіри, братства перед лицем небезпеки:

— Як прекрасно, що ми зустрілись! Коли побачимось іще?

На заїжджого з Прибалтики поглядають ізнизу догори. Мене незаслужено огортає захоплення Литвою. Десятки разів мушу розповідати про останні у нас події. Литва — світоч, Литва — дороговказ!

Щоправда, часом прорветься й інша, співчутлива нотка:

— Бідолашні ви там — такі крихітні, без природніх ресурсів. Проіснувати самим тяжко.

А якби нам, в Україні, дохопитися незалежності — ото рвонемо!

Зав'язую все нові і нові знайомства з цікавими, нерядовими людьми. Ще не зреагували, не встигли втертися між них пристосуванці й кар'єристи. Оце щире, беззастережно відкрите спілкування, миттєве зародження дружби — найцінніше для мене у цій веремії.

Чи багато що кращого взагалі дарує життя?

Дуже рідко на тлі ентузіазму й доброзичливості зрине перекошене, дисонуюче обличчя. Щоразу інше, воно містить — наче відбиток зубного болю — ознаку ущербності. Це карикатурний, недолугий "патріот". На рахунку його і сумнівні, начебто "за правду", відсидки, і перманентні трудові — один проти всіх — конфлікти, і численні, коли ставав жертвою підступних, жорстоких жінок, розлучення.

Спершу він привертає увагу оригінальністю. У нього розшарпані манери, найгустіше значків і наліпок, він гучно, на всі заставки, ганить усе й уся, окрім, зрозуміло, себе та ще, може, невеликої групки. Жадаючи бути на виду, виставляється лідером, встрає в обіцяючі популярність заварушки, розписує власне минуле й сучасне низкою неперервних, дивовижних подвигів. Навіть коли відкривається, що за звершеннями тими — пшик, що на руку і слово "патріот" нечистий, він і на хвилю не знічується. Пропонує навсебіч послуги, готовий з легкістю вхопитись за будь-що — аби, звісно, ганебно провалити. Це з нього, надаючи рисам узагальненості, залюбки малює портрет неформала-екстреміста компартійна преса.

Екстремізму ж довкіл не вгледіти. Міліціонери, опинившись "не при ділі" — порядок довкола ідеальний — мимоволі переймаються настроєм свята.

— Та за це ж колись хапали, — недовіжливо похитуючи головою, придивляється літня, у хустці, жінка. — Скількох із нашого села повивозили за гуляння гаївок на Сибір!

Але юнь веселиться так азартно, так переконливо, що поступово й старече обличчя розпогоджується, засвічується.

Кипить, вирує Шевченківський гай. Поблукавши мальовничими пагорбами, стежками, галявами, включившись у небачене дійство, десятки тисяч глядачів стають іншими, мовби обдерши між старовинних хаток і церковець ганебний леп страху.

У Вільнюсі застаю наче продовження свята. Це традиційне, чудово організоване "Скамба, скамба канкляй" ("Дзвенять, дзвенять канклі"), де виступають литовські та заїжджі фольклорні ансамблі. Заслужено привернув симпатії хист рекомендованого Громадою молодого, але зрілого, бувалого у бувалицях колективу львівського.

А на цім тлі — трансляція з Москви З'їзду народних депутатів. Прибалти,

отримавши безпрецедентну можливість впливу на багатомільйонну аудиторію, дають перший відкритий бій Центрові: нарочито демонструючи акцент, парламентську культуру, перетворюючи кожен виступ на маленький спектакль.

Коли промовляв посланник Литви, колеги з проектно-конструкторського бюро лишали програми та креслення. Вітаючи захопленими вигуками кожен сміливий вислів, тісним півкільцем обліплювали телевізор.

Співпереживати було чому. Один із депутатів повернув мандат, відмовившись сидіти поряд з генералом — тбіліським карателем. Інший вбивчою іронією ("Ми — Союз, а не Під-юз і не При-юз!") змусив номенклатурників тупотіти від безсилої люті. Громом пролунали слова третього: "Литва може вийти з т а к о г о Радянського Союзу!"

Відчайдушно, поки не покинула урешті зал, відстоювала суверенітет республіки згуртована делегація.

А що ж наші? Доводилось, як кажуть, у Сірка очі позичати, коли до трибуни добирався черговий "землячок". Більшість, з усіх сил підспівуючи Центрові, і не замислюється про інтереси України. Запліснявілі нісенітниці, вбога канцелярська мова, озлоблені випадки проти всього нового й демократичного. Особливо ж високими голосами заливаються, обгавкуючи Прибалтику, мою теперішню Прибалтику!

Почуватися в такі хвилини українцем, — хоча оточуючі ні півсловом не переносили ставлення до конкретних ораторів на весь народ, — було не надто комфортно.

Проект, у розробці якого я брав участь, вимагав потужнішої, аніж мало наше бюро, техніки. Її орендували в обчислювальному центрі одного з найвідоміших у Вільнюсі виробничих об'єднань. Час від часу виникала необхідність сходити туди, як кажуть програмісти, "на машину".

Якось в обідню перерву, заклопотано поспішаючи широким коридором одного з корпусів об'єднання, я вловив серед зустрічного потоку уважний погляд чийхось великих темно-синіх очей.

- Інно! — скрикнув спантеличено, одразу розпізнавши.

Навала свіжих вражень останніх місяців відтіснила далеко на краєчок пам'яті поїздки до Естонії. Та хіба могло забутись дівоче ім'я, що назавжди, зіркою першої величини, осяватиме небозвід української поезії?

Таллінн... Інна...

— Я заборгувала вам, — дивилась вона, як і того разу, виклично, хоча не так ніяково. — Слайд готовий. Маєте взяти його.

— А як ви вгадали, що ми зустрінемося?

— Вірю в зумовленість. Не переконана щодо Бога, але часто здається, начебто хтось диригує долями.

Обмінюючись плутаними від несподіванки фразами, ми пройшли до відносно затишнішого місця — навпроти розчиненого вікна. З нього бухали гарячі хвилі полудневого літнього повітря, до духмяно липових пахощів якого домішувався гіркуватий чад газозварювання з розташованого поряд заводу.

Виявляється, Інна працює тут менше року за скеруванням після закінчення вузу. Корпус її науково-дослідного інституту — ось, поруч, з'єднаний з заводом та іншими будівлями системою переходів. Як електронник — професія скоріш чоловіча, аніж жіноча, — має справу з комп'ютерами. Знайома і з програмуванням. Слідкує, звісно, за перебігом з'їзду, хоча безперервне його говоріння робиться вже обтяжливим.

Слухаючи розповідь, я мав змогу краще роздивитися співрозмовницю.

Легенькі, без каблучків, босоніжки аж ніяк не позбавляли її високого зросту: не досягала до моїх ста восьмидесяти двох хіба що кілька сантиметрів. Завдяки короткому, світлому сарафанчику, що вільно охоплював струнку фігуру, підкреслював високі груди, відкривалась густа, рівномірна засмага рук і ніг. Ледь хвилясте, куйовджене протягом, волосся почало вигорати на літо, прибравши кольору спілого жита.

Хоч виглядала Інна значно доросліше, аніж тоді, на березі моря, однак свіжість, затаєна, майже дитяча пустотливість у ній ніяк не вписувалась у навколишній впорядковано-діловий фон. Постійний натиск внутрішньої енергії наче не дозволяв її тілові віднайти зручне, статичне положення: ледь торкаючись долонею підвіконня, раз-по-раз міняла одну насторожено-граційну позу на іншу, таку ж тимчасову.

Та ж нестримна енергія променилась щирою цікавістю з очей, переливалася грою емоцій на чистому, без косметики, обличчі. Типовому литовському, які часом видаються вирубаними зі шматка міцного дерева, обличчі — у даному разі, безумовно, заторкненому ще й натхненною рукою різьбяр, що витончила риси та внесла до них родзинку неповторності.

Головне ж, що притягало увагу, бентежило і манило — лукава, притишена, то наче безслідно поринаюча в глибину, то знов самовільно вигулькуюча, усмішка. Вона продовжувала непокоїти й після того, як, погомонівши хвилин п'ять-десять, ми, умовились про час та місце наступного побачення і розбіглись.

Де я стрічав уже цю усмішку? Втямив не без здивування: чи ба — Джоконда! При схожості зовнішній вельми і вельми приблизній — яке, начебто, співпадіння внутрішнє!

Одразу виник Межелайтіс. Наскільки часто в його віршах і прозі згадано Мону Лізу! Випадковість? Чи щось єднає такі гордовитих доньок литовських пуш з безсмертним творінням Леонардо?

Так чи інакше, нову знайому сприймав уже не інакше, як в ореолі художніх образів.

Поміж численних проявів українського життя в Литві один досяг розмаху неабиякого.

Згадавши у виступі перед Товариством Лева про можливість організації у нас друку, я гадки не мав, як скоро передбачення збудеться.

Тепер на вільнюському вокзалі завжди стрінеш атлетично збудованих, неговірких юнаків з величезними, як скелі, сумками й рюкзаками. Побачиш їх і в штабі "Саюдіса", де, заспані, неголені, нудяться чеканням по закутках.

Це — кур'єри з України. Доставлявані ними макети видань різномасштабних неформальних об'єднань повертаються назад стосами преси. Паралельно повним ходом

іде виготовлення книжок, брошур, летючок, плакатів — усього, що має стати ковтком кисню в умовах задухи.

Гостям важко до кінця довіритись литовським легальності й спокоеві. Всюди ввижаються кагебісти, підступ, провокації. Може навіть трапитись, що той, хто їде до нас уперше, сходить на одній із ближніх станцій; до Вільнюса ж, перестраховуючись від арешту на пероні, добирається іншим транспортом.

Тривоги небезпідставні: в Україні не рідкість — затримання, побиття, конфіскації.

Трапляються й печальні курйози, як от. З неабиякими труднощами доставивши вантаж до рідного міста, залишивши його в автоматичній камері схову, кур'єр телефоном, що прослуховувався, сповістив замовникам номери скриньок. Тираж газети — кілька тисяч примірників — тільки й бачили.

Нерідко житель Литви, що обслуговує ксерокс, друкує у борг чи безкоштовно — "заради святої справи". А інший, заламавши непомірну ціну, годен на цій же справі нагріти руки.

Інколи не вивезене вчасно, згубивши цінність, створює мороку зі зберіганням, щоби, урешті, піти в макулатуру.

Окрім залізничного, не забуті й інші види транспорту: літак, приватні автомобілі. А скільки подібних чумацьких шляхів веде до менших міст Литви, в Латвію, Естонію? Все іще жорстко підконтрольні на Україні й цілком доступні у нас, ксерокси стали поважною зброєю.

Моя безпосередня участь у цій, сповненій пригод, дещо дивній для кінця двадцятого сторіччя епопеї незначна й епізодична.

Надаю гінцям довідки. Час від часу влаштовую ночівлю, допомагаю завершити макет. Можу виступити в ролі вантажника. Бува, що телефонний дзвінок розбудить з невідкладного приводу посеред ночі.

Деякі ж члени Громади сприяють кур'єрам безперервно, на постійній, так би мовити, основі. Внесок їх у забезпечення України альтернативною інформацією воістину неоціненний.

Працюючи в Громаді, відкриваю у собі якості, про котрі й не підозрював. Те, чого найбільш лякався, виходить краще: здатен, виявляється, непогано ладнати у колективі.

Причина, скоріш за все, у тім, що, не народившись революціонером, непримиренним бійцем, сповідників навіть протилежних поглядів сприймаю не як ворогів, не як противників, а, радше, як жертв.

Усі ми — продукт існуючого устрою, всі так чи інакше причетні до його неподобств. Усім треба розпрямлятись, витравлювати багаторічний, що в'ївся у плоть і кров, наліт невігластва й рабства. Наче в дитячій загадці: "Якого дерева найбільше у лісі? — Кривого."

Одним переміни останнього часу даються легко, а хтось відстає, запізнюється. Почнеш ділити на чорне та біле — швидко опинишся насамоті, в оточенні своїх прекрасних гасел. Хіба не абсурд — релігійна ідея непомірно розрізнити після смерті

праведних та грішних? У кожному намішано всілякого...

Сам я, може, найпокривленіший. Не почуваюся вправі будь-кого судити або проганяти з Громади. Адже тим, хто береться за відродження українства, доводиться мати справу з залишками національних почуттів, роздмухувати жарини, чудом вцілілі на попелищі.

А закинутим на чужину дісталось особливо. Еміграція — стан недобрий, стресовий, розрив по-живому. До нього можна звикнути, та неможливо змиритись. Як, скажімо, ставитись до того, що твоя дитина приносить з садочка чужу для тебе, і вже рідну їй, мову?

— Нема серед нас нормальних, — різко, без манівців, заявив один із нових знайомих, схильний до крайніх, любових висловлювань. — Кого не візьми — там, у батьківських краях, щось зрадив.

Приглядаючись до тих, хто звертається у Громаду, помічаю, наскільки складні у них долі, як багато психічно травмованих, спраглих підтримки. Як готовно відгукуються на вдалу інтонацію, чуйне слово! Стосовно них хотів би стати не провідником, а, по мірі сил, лікарем.

У той же час, ті, кому довелося вдосталь блукати світами, цікавіші від тих, хто живе осіло. Незмірно більше, ніж можу віддати, набираюся знань та досвіду від них, чимало що відкриваю й переосмислюю.

Зауважую також, як негусто здібних і охочих терпляче піклуватися реальними, недосконалими людьми. Навпаки: деякі теоретики, палкі трибуни, як дідько ладану бояться конкретних адресатів своїх промов та теорій.

З трибун теж, звісно, необхідно. Але куди ефективніше, ніж метати громи з піднебесся, наблизитись до людини, вислухати її, розпитати про справи, відповісти на наївні, можливо, запитання. В уражених українофобією — явища, малозрозумілого іноземцеві, викликаного сторіччями гонінь та наклепів, — нейтралізувати початкову агресивність, постаратись хоч трішки віддалити від презирства до своєї й чужої національності у бік поваги до них. Коли не виправити окремих осіб — хіба стане кращим суспільство?

Якби достатньо часу — можна б, здається, "достукатись" до кожного. Тільки де ж його віднайти, той час?

Втрачаю розуміння із давніми, зі спокійніших днів, товаришами. Коли чую на питання: "Чому присвячуєш дозвілля?" — відповідь: "Самовдосконалююсь" або "Перечиту Борхеса", — дивуюсь: як можна тепер вдовольнятися лише цим?

Призначеного дня я очікував Інну у великому, прохолодному фойє інститутського корпусу.

У джинсах, спортивних майці і тапочках, збігала вона сходами, стискаючи в руці довгасте пластмасове поделко.

Ми відшукали самотню лавчину, перед якою буйно розкинув вічнозелене листя імпровізований сад: олеандри, фікуси й пальми в масивних, пофарбованих у зелене, ка-

дубах.

Перегляд на світло слайдів виявив, що Інна поставилась до спільної екскурсійної мандрівки значно серйозніше від мене — підмітила й зафіксувала он скільки пейзажів, мізансцен, панорам Таллінна.

— Ви майстерно фотографуєте, — не міг не зазначити я.

— Нічого особливого. Просто це хобі, — ледь зашарілась вона. — Колись міркувала — якщо дома спалахне пожежа, найперш кинусь рятувати шухляду зі слайдами.

Окрім мого захеканого, на морському березі, зображення, Інна одразу ж запропонувала відібрати на пам'ять скільки завгодно кадрів, що подобатимуться, обурено відхиливши згадку про незручність чи будь-яку компенсацію.

— Пусте. Люблю дарувати, — запевнила, процитувавши стрічки сучасного поета: "Щобільше відірвеш від серця — тим більше у ній залишається".

"Ну й дивна дівчина, — чудувався я подумки. — Хто б ще ладен був так безкорисливо, заради першого стрічного, старатись?"

А вона дивилась спокійно й відкрито — лише знайома, на цей раз трішки задерикувата, усмішка чайлась у кутиках губ.

Я вибрав, намагаючись якнайменше порушити цілісність того, що лишилось, декілька кольорових рамок. Ще раз гречно подякував.

На цьому формальний регламент невмисного зіткнення двох сторонніх людей міг би вважатися вичерпаним. Але щось уже заважало підвестись і вирушити у справах — розпрощавшись, можливо, назавжди. Ніби прикипівши до лавчини, ми продовжували бесіду, скрадливо, між тим, вивчаючи одне одного.

Виявилось, що фотографування пов'язане у Інни з захопленням, що не обійшло й мене — гірським туризмом.

Зрозуміло, не тим, "матрацним", коли за оплаченою путівкою переповнені групи натужно, під пильним оком інструктора, шкандибають від однієї, забезпеченої харчем і теплим нічлігом, бази до наступної. Туризмом спортивним: коли декілька чоловік за картою й компасом на свій страх і ризик долають (заздрячи, в свою чергу, альпіністам) маршрут, орієнтирами на якому часто слугують лише обеліски раніш тут загиблих. В такому поході, куди потрапляють, як звичайно, люди не з гірших, навіть уявити годі якісь претензійні вередування, хтиві жарти, а виникає дивовижна, чиста атмосфера піднесеності й взаємовиручки.

З'ясувалося також, що свого часу ми проходили, незначно розминувшись, майже ту саму ділянку Північного Кавказу.

Звичайно, зринули спогади. Про перевали з чудернацькими назвами — Чіпер-Азау, Дунгуз-Орун, Кічкенікол, засніжені піки, кришталеві льодовикові озера, завітчані рододендронами схили. Про те, наприклад, як понад гірським хребтом, на тлі реріхівських барв призахіднього неба, незрушно височать, ледь більші од макових зерняток, тури, а завдяки надчистому повітрю можна навіть розгледіти, коли котрийсь час від часу велично повертає голову, мікроскопічні завитки рогів.

Не забракло й бувальщин, потішних випадків. Скажімо, про безнадійно розмочену

грозою, що налетіла з-за скелі, гітару, яку зметикували поколоті на тонкі трісочки і використати на паливо — замінивши музику посеред снігу й каміння напрочуд смачним чаєм.

Або — варіант класичний — не встигнувши до темряви вийти на заплановану стоянку, півночі блукали, ковзаючи на мокрих схилах, забрюхавшись по вуха. Спинилися, де прийдеться, щоби вранці, поглянувши, розреготатись: до розшукуваного місця — рукою подати, кружляли поночі саме навкіл нього. Чого ж би то не сміятись, — заради таких-от вражень і подаєшся в гори!

За розмовою ми не зчулись, як годинникові стрілки засвідчили, що обідня перерва добігла кінця.

Почуття, наче піднявся на півгодини у прекрасне, незрівнянне ні з чим високогір'я, ніс я після зустрічі разом із крихітним, в нагрудній кишені, подарунком.

Події накочуються хвилями. Якось у суботу й неділю центр Вільнюса потрапляє в полон біло-червоно-білих прапорів. То проводиться — за неможливістю зібратись у Мінську — з'їзд Народного фронту Білорусі.

Іншим разом — неймовірно! — можна посидіти на першому в Союзі офіційному форумі некомуністичної партії — Демократів Литви.

Набирає обертів політична діяльність і в Україні. Ті з членів Громади, кому не сидиться на місці, при першій-ліпшій можливості, використовуючи відпустки, вихідні, правдами й неправдами роздобути відгули, линуть туди.

Стараюсь не втрачати таких нагод — відпрацьовуючи оддані громадським справам години вечорами, по ночах, збуваючись наднормових робіт та кар'єрного просування — і я.

Найчастіше потрапляю в Західну Україну. Темп перемін тут вражаючий. На організаційних зібраннях ледь проб'єшся у переповнений зал, втиснешся з коротким привітанням між численних уславлених ораторів.

Тут зародилися й швидко міцніють осередки Народного Руху.

... А от влаштовуване львів'янами в сільській передкарпатській місцевості грандіозне, театралізоване, — що на нього зійшлося, збіглося і з'їхалось, схоже, усе здатне пересуватись навколишнє населення, — свято Купала.

Надриваючи голосові зв'язки, вводять у курс древніх обрядів сучасний Волхв. Буйно палахкоче ватра, через яку, вхопившись за руки, із завзятими вигуками перескакують молоді пари. Іще пронизливіший вереск супроводжує піднебесні польоти гігантської переповненої гойдалки.

Щось доісторичне вчувалося у густому, соковито цвяхкаючому хрустові прибережних заростів, коли багатотисячна орда посунула в темряві униз, до річки. Там, вибираючи судженого, дівчата пускають у хвилі віночки зі свічками. Забрівши по коліна, а то й по пояс, у бистру воду, ловлять їх парубки.

Опівночі ж не на жарт дістається ближньому ліскові: туди ламанулись шукачі цвіту папороті.

Відчайдушні, гамірні витівки не вгаватимуть до ранку. А на височенній щоглі, підсвічуване спалахами багать, безборонно, samozрозуміло розвівається над прадавніми ігрищами теж отримане з глибини віків синьо-жовте знамено.

На решті ж теренів України ситуація різниться докорінно.

Прибуваю на Установчу конференцію обласного Руху до великого портового міста Півдня. По дорозі з аеропорту зустрічаючі бідкаються: "У нас стояче болото. Партократи самодурствують, як заманеться. В останню хвилю розпорядились позбавити нас ключів від замовленої заздалегідь зали. Та конференцію проведемо будь-що!"

Покрутившись у розшуках, авто спиняється на тихій заміській вуличці. По обидва боки її — високий, зелений, зі щільно зачиненими ворітьми, паркан. Здається, усе довкіл завмерло, знемагаючи від нестерпної — особливо після Литви — спеоти.

— Що робити? — безпомічно тицяються туди й сюди, висловлюють сумнів у правильності адреси, проводирі.

— Вам куди? — змушує здригнутись чийсь змовницьке, півголосом, питання з вершечка груші. Там, непомічений раніш, чаїться голий до пояса, коричневе засмаглий хлопчина. На умовлену відповідь вправно, по-мавп'ячи, спускається з протилежного боку паркана, прочинивши хвіртку, вказує стежку до дачного будиночка.

Людей у тому — як у казковій рукавичці. Вщерть заповнили єдину, не таку вже й велику, кімнату, повсідалися на підлозі у сінях. Розпалені спекою, відчуттям таємничості "конспіратори" стрічають "прибалтійського емісара" захоплено. Вмить, розглядаючи, як дивовижу, розхапують пачку литовських брошур і газет. Розповідь про цілком рядові у нас події сприймають репортажем з іншої планети. Дивляться округлено, недовірливо:

— Перший секретар ЦК у прямому ефірі з'являється на телеекрані, і кожен простий смертний може поставити йому запитання?

— "Саюдіс" має приміщення, регулярний вихід на радіо і телебачення?

— А чи правда, — нишком цікавиться немолода жінка, — що у Вільнюсі перейменовано проспект Леніна? - На ствердну відповідь приповідає побожно:

— Ле — е — енін. Це ж святе!..

Опісля мого виступу дискусія спалахує з подвоєною силою. Місцева інтелігенція — лікарі, інженери, вчителі, літератори — безжалісно викривають недоліки, намагаються вказати шляхи до їх виправлення.

Прекрасні, небайдужі люди! Як хочеться їм побачити у себе добрі зміни! Жодного напруження між україно— і російськомовними. Тільки як їх мало, наскільки далекі від реального управління!

В перервах делегати виходять у садок, де безвітряно й парко. Тріщить,

прогинається обважніле від велетенських соковитих плодів гілля. Вгодованими кабанами розляглись гарбузи. Куди не глянь — звисають, просяться в рот напівдоспілі вже, самовільно зрослі виноградні грона.

Рай та й годі! Слухаючи ж промовців, ситуація в усіх ланках навколишнього — у виробництві, сільському господарстві, культурі, екології — більше, ніж невідраднa. Населення пасивне до краю, зневірене, що й уможливорює сваволю, перекриває дорогу будь-яким позитивним зрушенням.

Може, — прослизає думка, — ця розкішна, надлишково щедра природа розслабила нарід, зробила таким сентиментальним, нездатним до самоорганізації? Адже так і манить розлягтися у затінку на травичці, попливти під монотонний, заколисуючий спів комашні на хвилях безжурної замрії!

Та, якщо справа у кліматі, чи можна чимось зарадити?

Дивовижна конференція завершується успішно. Обрано правління місцевого Руху, делегатів на з'їзд. А я покидаю місто, надбавши ще кілька десятків щирх друзів.

... Рухівці великого промислового міста Сходу теж не знайшли порозуміння з владою. Рятуючи становище, провели Установчу конференцію на день раніше наміченого.

Замість конференції потрапляю на мітинг. Учасників його на площі перед українським театром — сотні з півтори. Немало у вишиванках. На віддалі кількох десятків метрів — щільне півкільце чи не чисельнішої міліції. Гіпнотизує невідривним бульдожим поглядом — так і розчавив би нечисть, що каламутить тут воду! — здоровань полковник із непомірно велетенською головою. З-за плеча нашіптує йому вказівки пещений, у добротному світлому костюмі, товстун.

Оратори ж крешуть не на жарт. Гостро, але виважено й аргументовано, промовляють регіональні рухівські лідери. Несамовито, надривно, розмахуючи в такт міцним кулачищем, криє "комуняк" бронзоволиций сталевар. Ефектно відкинувши голову, сипле бездоганно відточеними формулюваннями анархо-синдикаліст: весь у чорному, з гострою смоляною борідкою, — наче вигулькнув із початку сторіччя.

Юного монархіста, адепта "єдиної й неділимої", освистують, стягають зі слугуючого трибуною підвищення. Проштовхується зафіксувати інцидент відеооператор з американською символікою на довгокозирковій кепці.

Один із хлопців сторожко виймає з-під поли стос позшиваних докупи смужок синього й жовтого ситцю. Інший роздає "древка" — тоненькі, шорсткі, прихоплені, певно, з будівництва, реєчки. Під схвальний, радісний гомін і оплески злітає над мітингуєчими півдесятка однакових прапорів.

Попрохавши деревко, дістаю з сумки шовкове, велике й яскраве, жовто-зелено-червоне знамено. Поява його викликає новий сплеск пожвавлення, на хвилю робить мене центром уваги. Незнайомці оточують, навперейми знайомляться, зав'язують бесіду. Виникає черга цілком дорослих людей — потримати литовського прапора, сфотографуватися з ним.

Кожен із співрозмовників встигає залишити незабутнє враження.

Надзвичай м'який, з тихим лагідним голосом, редактор напівпідпільного літературного альманаху. Важко повірити, що за спиною цього поета й публіциста — довголітні тюремні й табірні випробування.

Задиристий, прихильний до демократичних ідей, на завидки підкований політично російськомовний комсомольський лідер.

Теж молодий, але солідний і розважливий, голова міського Товариства української Мови.

Діяльний, по-селянськи добросердий, керівник Руху одного з районів області.

Меткий, ще й вільно розмовляє українською, всезнайко-малюк з азіатським розрізом очей — місцевий Гаврош.

Користуючись нагодою виступити, намагаюсь накласти прибалтійський досвід на тутешню ситуацію. Це не так просто. Ніяк, наприклад, не розуміють, як може литовська компартія, йдучи на конфронтацію з союзнаю, відстоювати інтереси Литви. А те, що до роковин підписання пакту Молотова-Ріббентропа намічено "Балтійський шлях" — живий ланцюг Таллінн-Рига-Вільнюс — звучить фантастикою.

А городяни, ніби не помічаючи мітингу, заклопотано течуть мимо, втискаючись до трамваїв, поспішають на дачі.

Черговий промовець ураз вмовкає. Ніби не було, розтанули десь стяги. З уст в уста перелітає шепіт: "ОМОН за рогом"...

Першим оговтується молодцюватий, дочасно облісілий, приїжджий діяч Руху. Владно гукає з висоти гренадерського зросту:

— Це ще що?! Боятись на своїй землі власних кольорів! Навіщо тоді ми зібрались? Прапори вгору!

Команду виконують. Щойно розгублені, люди опановують себе, присоромлено випростовуються. Мітинг добігає кінця благополучно.

Щоправда, коли розходились, когось таки побили, когось поволокли в кутузку. Втішаюся думкою, що, може, присутність литовського прапора, як і американського кореспондента, відхилили серйозніші неприємності.

День "Балтійського шляху" приносить звичну для нашої діяльності "накладку".

До критичного моменту чекали з дружиною й дочкою раптових прибульців з України. Ті по телефону просили узяти їх із собою, але, забувши попередити, не з'явилися.

Транспорт уже не ходить — йому б не пробитись. Що ж, слід поставитись філософськи: вирушивши до призначеної Громаді ділянки пішки, більше можна побачити.

Вечір на диво тихий, сонячний, напоєний пахощами в'янучого літа. Тротуари й горбисті узбіччя довжелезної вулиці Укмяргес переповнені. Повсюдно — усмішки, розпогоджені обличчя, небуденний одяг. Чимало дорослих і дітей в національних костюмах. Раз-по-раз вітаємось зі знайомими — тут, схоже, увесь Вільнюс. З дахів чотирнадцятиповерхових будинків помахують руками підлітки, фільмують оператори.

Досада, викликана непорозумінням, минає. Поневолі переймаємось загальним піднесенням. Стрічаємо ще кількох припізнілих земляків.

А чиї це, краплі між безлічі литовських, прапори? Вчимось розпізнавати: вірменський, татарський, єврейський, молдавський...

До своїх не встигаємо зовсім трішки (Громада, як з'ясувалось, включилася масово й дружно).

Надходить призначений час. Люди затоплюють проїжджу частину, беруться за руки. Аби вмістити кожного, живий ланцюжок петляє, в'ється химерними зигзагами.

Враз усе завмирає. Мить урочистої, значущої тиші.

Згадаємо несправедливість, вчинену півсторіччя тому. Відродимо задушену тоді свободу своїми вчинками, своєю рішимістю. Здолаємо зло добром.

Десь у цьому мільйонному, скріпленому вологим теплом долонь, ряду — знайомі з Естонії, Латвії, друзі, набуті у Литві, товариші з Громади...

За сигналом ланцюжок розпадається. З "кукурузника", що, похитуючись, пролітає над головами, сиплються оберемки підхоплюваних на льоту квітів. Загальний тріумф, поцілунки, обійми:

— Ле — ту — ва!

— Лат — ві — я!

— Ес — ті — я!

Побачивши кількох нас з синьо-жовтими значками й прапорцем:

- Ук — ра — і — на!

Безкрає, щасливе, позбавлене суперечностей братство.

Як солодко хоча б на мить перейнятись ілюзіями!

На зухвалий вияв непокори, що розніс вістку про волелюбні прагнення трьох нечисленних народів далеко по світу, Москва відгукнулася заявою ЦК КПСС "Про становище у республіках Прибалтики". Написана в зловісному тоні, сповнена безглуздих перекручень і відвертих погроз, заява відбивала й переляк Центру, і безнадійне нерозуміння ним справжніх настроїв у Прибалтиці.

Для вислову реакції Литви на цей документ у Вільнюсі скликаються два мітинги.

На першому, ініційованому Міжнародною координаційною асоціацією, пропонують виступити і представникові від Громади. Як не пробую опиратись, товариші покладають цю місію на мене.

Часу на ґрунтовну підготовку нема. А тут іще й повна свобода, відсутність будь-якої опіки. Про що говоритиму?

... Серед багатьох гостей, які встигли навідати Громаду, трапився і вельми колоритний чоловік з Ізмаїла — невеличкий, жвавий, з чорними, підковою, вусами. Невдалий фізик-ядерник, він безпосередньо, втратою здоров'я, зіткнувся з реальністю однієї з навислих над всім живим загроз. Маючи, як достроковий пенсіонер, дозвілля, додумався — не більш і не менш — до ідеї створення Всесвітнього Музею Гуманізму: позаурядової організації, яка б, накопичуючи інформацію, виробляла моделі порятунку людства на далеку перспективу. Вирішив, що саме Україна, на долю якої випало — у тім числі й за новітніх часів — пройти через найжахливіші страждання, може і повинна надати світові гуманістичного імпульсу.

Нестандартна особистість, широта мислення молодого вченого справили на мене незабутнє враження, спонукали вступити у листування, проштудіювати рекомендовану літературу — зокрема, праці Римського клубу.

Чому б не скористатись цим матеріалом зараз, не спробувати застосувати загальнолюдський підхід до національних рухів? Хіба ж пригнічувані народи — не всезагальна небезпека, бомба уповільненої дії?

Крім того, в умовах глобальних загроз порятувати людство від самознищення може лише сукупність накопиченого досвіду виживання. Непоправна загибель однієї унікальної культури — крок до катастрофи планетарної: так випадіння окремої цеглинки здатне спричинити руйнацію будівлі.

Отже, обстоюватиму заперечуване Москвою невід'ємне право кожного народу вільно, збагачуючи світову мозаїку своїм, неповторним візерунком, розвиватись.

Надходить пора мітингу.

Приховуючи дригітку в колінах, спостерігаю, як неухильно заповнюється чаша стадіону.

Хоч, завдяки постійним вправлянням, язик мій за останній час дещо "виламався", звернутись до багатотисячної інакомовної аудиторії на такому відповідальному заході — щось принципово інше. Найсильніш, невідв'язно хвилює чомусь те, на якій віддалі слід триматись від чорних, лячних, ніби жаби, подушечок мікрофонів.

Якби-то зараз, разом з усіма, безтурботно чимчикувати алеєю, мружитись від ласкавих передвечірніх променів, komponувати букетик жовто-зеленого каштанового листя!

Нарешті, початок. Довкіл височіючої капітанським містком трибуни зосереджуються оратори досвідчені, титуловані. Мене записано в числі перших, після надії Литви — лідера "Саюдіса".

Політик і керівник це незвичайний. Округла борідка, розслаблена фігура, підкреслена інтелігентність — протилежність ніби закутим у броню фігурам минулого. Чимало кого нестандартність дратує, мені ж цей професор консерваторії імпонує хоча б тим, що не соромиться бути собою.

Неакадемічна, з гумором, промова його змусила слухачів звеселіти, відпружитись.

Розминаючись позаду трибуни, ловлю короткозорий, підбадьорливий, напрочуд м'який, як для особи такого рангу, погляд.

Ледь чужим, незнайомим голосом, розпочинаю — западає нереальна, насторожена тиша. Чутно, як десь удалині залепече дитина. Не часто лунала тут українська мова.

Папірця з текстом не заготував — це видається атрибутом донедавніх маразматичних років. Живе, новонароджене слово діє сильніше прочитаного, хоча й ризику зірватися не порівняти.

Коли, через кілька хвилин, спиняюся перевести подих, знизу підіймається хвиля уривчатого, інтенсивного шуму. Здогадуюсь — оплески. Отже, таки зрозуміли!

Мною опановує чудний, абсолютний спокій. Здається, нічого нема простішого, аніж виступати на мітингах, — завжди тільки цим і займався. Замість суцільної, розмитої перед тим, маси, розрізняю окремі, з цікавістю спрямовані до себе, обличчя, їх неповторний вираз. Упізнаю знайомих. Бачу, хто у що вдягнений.

Можу запросто контролювати себе: умісне, аби полегшити слухачам сприйняття, сповільнюю темп, вимовляю слова чіткіше.

Окрім наміченого, нагадую про давні історичні зв'язки литовського й українського народів, що сторіччями успішно жили в одній державі.

Стверджую, що українці Литви, які об'єднались у Громаду, вийшли на "Балтійський шлях" не "втягнуті екстремістами", як подає заява ЦК, а за покликом розуму, велінням серця.

Під кінець, від доброго прийому цілковито згубивши пильність, заплутуюсь у литовській, що нею вирішив завершити, фразі. Дібравшись до місця, знесилено, присоромлено валюсь поміж друзів. Чую вигуки схвалення, запевнення, що виступ удався. Мені ж він цієї хвилі ввижається безнадійно зіпсованим. Найслухніші думки, як завжди, навідують, коли нічого не зміниш.

Дослухаючись, відзначаю, що пізніші промовці виступають у тому ж, що я, дусі. Закликають до поглиблення демократичних процесів, злагоди всіх громадян республіки. Одностайно засуджуючи провокаційну Заяву, підтримують прагнення прибалтів вивільнитись з-під московського диктату.

Закінчився мітинг не зовсім стандартно. Організатори, помітивши між слухачами журналістів головного кремлівського рупору — газети "Правда", запросили їх піднятися на трибуну:

— Чи будете, після побаченого, надалі повідомляти, що у Литві розпалюється міжнаціональна ворожнеча?

Кореспонденти — двоє міцних, немолодих чоловіків — віджартовуються, обіцяють бути об'єктивними.

А на завтра, замість веселого різнобарв'я, це ж місце залите одним кольором — червоним. Це мітинг "Єдінства", листівки із закликом на який розсівали напередодні над містом військові вертольоти.

Так само, як прапори, одноманітні й промови. Трапляються чудові оратори — професійні лектори, вузівські викладачі суспільних дисциплін. Та формальна майстерність не рятує: виступ за виступом — ніби заїжджена платівка. Повторення віджилих, несумісних з сучасністю, гасел: захист сумнівних завоювань соціалізму, залякування екстремізмом, прославляння "дружби", при якій всі народи мають підлаштовуватися під один.

Як палахкочуть промовці ненавистю! Не розраховуючи на силу слів, з яких давно вивітрилась енергія, покладаються на міць голосових зв'язок. Не припускаються й думки, що хтось має право думати й жити інакше. Нечисленні — можна полічити на пальцях однієї руки — литовці, здебільша ідеологічні працівники, клянуться від імені Литви у вірності Союзові.

Серед публіки — переважно російськомовних місцевих жителів — нема й близько вчорашньої святковості, піднесення. Переважають збуджені, роздратовані пенсіонери. Дружним, злорадним гудінням вітають погрози з трибуни. Особливо схвально приймають військових, з їх: "Будьте певні, товариші! Оборонимо! Не дамо образити!"

Ні, трапляється й молодь. В одному місці неперервно, як заведені, розмахують казенними прапорами юнаки в чорних шкірянках, з корчагінською, зацепеніло-фанатичною жорстокістю облич.

Поглянувши на все це, розумієш, чому підтримуєш новопосталі рухи. Далеко не ідеальні — та не передбачають кривавих розборів, несуть цивілізованість, інтелект, плюралізм.

Невдалік, на травичці зеленого пагорба, розташувалася група опонентів. Свистом, реготом, галайканням зустрічає особливо люті пасажі ораторів.

Спроба приєднатися до цієї, що хизується безстрашністю, компанії закінчується невдачею. То не близькі мені активісти радикальних литовських угруповань. В коментарях, поведінці їх просковзує така ж, як у суперників, ненависть.

Не дочекавшись кінця мітингу, іду геть. Нестерпно розболілась голова — від тиску децибел, лайливих інтонацій. Схожий ефект в усіх знайомих, що побували тут, — хто, як я, з цікавості, хто надіючись знайти протизвагу "литовському націоналізмові".

Проглядаючи ж через день, тенденційну, як завжди, наскрізь фальшиву статтю вільнюських кореспондентів газети "Правда", з подивом виявляю наведене у своєму виступі прислів'я — "Згода будує, незгода руйнує" — вкладеним в уста анонімного учасника прокомуністичного мітингу.

Слушно зауважив лідер "Саюдіса" — газета ця заслуговує, аби назву її писати тільки в лапках!

Зустрічі мої з Інною — такою на диво несподіваною знайомою — тим часом тривали. Зумовлював їх, як звичайно, невмисний перетин службових маршрутів — чи то на широкому, яскраво палахкочучому клумбами подвір'ї виробничого об'єднання, чи десь на сходах або в коридорі, чи у відомому вже фойє інститутського корпусу. Не нада-

ючи цим вибрикам теорії імовірностей надто серйозного значення, я вже підсвідомо готувався до них, і, ніскільки не схильний до містики, часом вражався, спіткавши Інну тоді, коли саме очікував цього.

Кожне з побачень, між якими в шаленому миготінні по вінця заповнених днів запросто міг злетіти тиждень-другий, а то й місяць, являло Інну новою, несподіваною. Одного разу вона збуджено, підлітковим, схожим на біг, кроком, кудись квапилась; наступного — чимчикувала поволі, відключено від навколишнього: тоді у ході її проглядало щось сомнамбулічне. Миттєво й непередбачувано: від жвавості, що переповнювала, б'ючи через край, до непроникної, ніби у верби над водою, задуми — коливались настрої. Навіть випадково надібаний гороскоп, — хоч таким свідченням я не йму жодної віри, — підказував, що для її зоряного символу — Близнюків — саме мінливість є найсталішою прикметою.

Зустрічі дарували мені, зокрема, насолоду естетичну. Струнка, бездоганно пропорційна фігура, пишна шапка золотавого волосся, тонкі, строгі лінії благородно подовженого, з ідеально гладенькою шкірою, обличчя: правильний рівний ніс, маленький рот (у котрому, як це буває у литовців, верхня губа, надаючи профілеві трішечки допитливості, домінує над нижньою), густі темні брови і, довершенням достоїнств, величезні, виразні, кольору "переддосвітньої сині", очі цілком дозволяли виступити у конкурсі "міс така-то", що повсюдно, грибами після дощу, виникали після зняття заборон. Та нізащо не зміг би уявити Інну учасницею гамірного публічного карнавалу: врода її бачилась не сліпучим блиском, не здатністю ефектно відбивати промені юпітерів, а прихованим, як на картинах Чюрльоніса, внутрішнім сяйвом.

Мушу при цім зазначити, що знаю за собою уроджену, несправедливу вимогливість до жіночого племені. Лишень поверхових, щоби надовго захопитися, рис ніяк недостатньо. Вульгарність у дуже широкому розумінні відштовхує, стандартні, хоча б скільки очевидні, принади уваги не спиняють. Тому по-справжньому припадає до серця хтось надзвичайно рідко, переважна ж маса представниць слабкої статі катастрофічно швидко втрачає для надміру перебірливих очей всілякий інтерес.

Тут же почував, що маю справу з чимось, що вабить, інтригує, вимагає пояснення. І з кожним наступним побаченням відзначав, що не схибив-таки першого разу, уледівши в цій дівчині щось особливе.

Національність мою Інна сприймала, як екзотику. Про Україну, подібно більшості литовців, відала обмаль. До Львова заїжджала лишень раз:

— Було кілька годин між поїздами. Встигли з друзями прогулятися центром, та й то поночі. Яка архітектура! Певно, що й інше в цьому місті настільки ж досконале?

Я не став аж надто розвіювати її захоплення.

Свою думку мала щодо релігії:

— Якщо важко, звертаюсь до Бога, але такого, як собі уявляю. До костьолу не ходжу — молитись щось надто особисте, аби робити це гуртом.

Визначив я, звісно, й ставлення Інни до перипетій політичних.

— Немало з того, що говориться зараз про злочини минулого, я знала й раніш. Серед родичів були репресовані. Один із них — надзвичайно добрий, безкорисливий, наче святий, — написав спогади про заслання. Я читала рукопис — жах, що випало пережити людям!

Звісно, як кожен, кому не байдуже майбутнє, підтримую ідеї "Саюдіса". Інколи роблю щось конкретне, дріб'язкове (тут я підозрював надмірну скромність) в осередку на роботі, та не настільки серйозно, аби вважатися "саюдисткою".

На "Балтійський шлях" виїжджали ледь не під латвійський кордон — там, вдалині від столиці, місцеві жителі сприймають усе так безпосередньо!

Буваю, рідше, ніж хотілося б — не вистачає часу — на мітингах. Люблю декотрих ораторів, особливо поетів.

Але є між нових, що заливаються солов'ями, лідерів, нещирі. Почуваю це непомильно — не зношу брехні з дитинства. Щоби всерйоз віддатись політичній діяльності — потрібна товстошкірість. Це не для мене. Як і боротьба за лідерство, інтриги... Де політика — бруд, бруд неодмінно!

— Моя воля — теж тримався б од неї на гарматний постріл, — зауважував на таке я. — Для душі займався б хіба у "Зеленому Світі" чи "Товаристві боротьби за тверезість". Та що зрушиться, як не чіпати політики? Ну, а зачепиш — хоч-не-хоч забувай, яким був незаплямленим.

Попри певні розбіжності поглядів, мені подобалась невтягнутість Інни у щоденно оточуючу надмірно ідеологізовану колотнечу. При цьому власне політика посідала у наших розмовах місце мізерне.

Через рік по Прибалтиці й Україна, нарешті, дозріває до з'їзду Руху. Групі його підтримки, що з літа діє при Громаді, надано кілька делегатських, з правом голосу, місць.

Отримувавши досі про Рух — вирішальну силу оновлення Батьківщини — відомості розрізнені й випадкові, живемо щасливим передчуттям побачити його уповні й на власні очі.

Мене, окрім того, діймає немало запитань. Виникли вони ще навесні, коли долинули радісні, довгождані вістки про заснування перших осередків Народного Руху за перебудову.

Прикро, але причиною тривоги стали ті, кого, при особистому знайомстві, полюбив з першого погляду — вусачі-дисиденти. Ледь вирвавшись з-за колючого дроту, ці безстрашні лицарі духу ринулись у борню політичну, яка, за природою, вимагає якостей інших; щонайперш, — тверезого, до цинізму, розрахунку. Хіба ж чистим рукам правозахисників розгрібати гній політики?

Щось обірвалося всередині, коли почув, що вчорашні політв'язні увійшли, подекуди навіть очоливши, до новостворених рухівських органів. Чи не закладено тут тактичної,

що може стати фатальною, помилки?

Намагаючись прояснити незрозуміле, я не раз сперечався з товаришами по Громаді на зібраннях групи підтримки Руху, діявав розпитуваннями приїжджих з України. В нерідко запеклих дискусіях виробилась чимала, хоч ніскільки не оригінальна, теоретична будівля.

... Вражаюче потужний поступ опозиційних сил Литви відбувався за очевидним, майже не завуальованим планом: маленька, надзвичай активна когорта відволікає увагу суперника, розриває його оборону, а основні, інертніші сили рушають, закріплюючи успіх, у пролам.

Роль першої взяла на себе Ліга Свободи Литви. В рядах її змогли уповні проявитись найзатятіші противники існуючої системи, у тім числі й ті, хто підтвердив стійкість переконань задовго до сьогоднішніх подій. В напружені моменти Ліга без вагань ішла на ризиковані, за які не візьметься хто інший, справи, безбоязно підставляла себе під удари противника. Завдяки їй суспільство звикало до чітко висловлених нових — справедливих на далеку перспективу, малопридатних для негайного втілення — гасел.

Захоплюючись прямою й відчайдушною хоробрістю Ліги, пересічний громадянин — носій консерватизму й тверезого глузду — приєднатись до неї, хоча би з боязні крутих перемін, не поспішає.

Інша справа — "Саюдіс". Той загіпнотизував самим підбором імен лідерів. Еліта литовської інтелігенції: науковці, чільні фігури творчих спілок, визначні фахівці різних галузей, письменники... Знайшлося місце й відомим діячам нелитовським, і членові ЦК Комуністичної партії, і навіть тому, хто відомий, як "полковник КГБ".

Особи солідні, заслужені, вони не кидались на амбразури в недавньому минулому, до пори, до часу займаючи стосовно режиму позицію здебільшого конформістську. Усвідомивши раніш за інших, які можливості відкривають новітні часи, взяли за справу впевнено й кваліфіковано.

Почавши із закликів, що мало чим різнились од перебудовчих планів компартії, "Саюдіс" не спонукав, як "крайні", до негайного карколомного стрибка, а плавно, послідовно провадив зі сходинки на сходинку. Чисто політичні акції, завойовуючи симпатії якнайширших верств населення, поєднувались із культурологічними, релігійними, спортивними, екологічними. Супротивні сили при вимушеному, поетапному відступі не зазнавали шоку, не хапались за соломинку крайніх мір, а, значною частиною, переливались до сильнішої сторони.

За недовгий час вибивши ґрунт з-під ніг стагнаторів, "Саюдіс" зріс у вирішальну суспільну силу. А від непоступливих ідеалістів з Ліги, чиї гасла одне за одним переймав, не соромився, хоча б формально, відмежовуватись.

Схема очевидна, відпрацьована. У слідуванні їй мені бачилась політична зрілість литовців, що не взяли за винахід велосипеда, одразу подавшись торованим шляхом.

Такої ж, як "Саюдіс", орієнтації — на основну масу майбутнього електорату — слід би, здавалось, дотримуватись і Рухові.

Оскільки переважна кількість виборців — тобто Схід України — у даний час ніяк не піде за гаслами, що успішно піднімають західні області, треба, хоч-не-хоч, підбирати ключі до цього затьмареного, багатостраждального краю. Проявляючи гнучкість, витримку, маскуючи наміри, підлаштовуватись під його рівень. Плавню спинити поїзд, а не закликати на ходу перескочити на зустрічний.

А це суперечить самій суті загартованих жорстким протистоянням героїв. Минуле диктує їм лінію поведінки, одвічну для радикалів: ніяких компромісів, жодного співробітництва з облудною, злочинною системою! Шаленим, нестямним натиском ці воїни з відкритим забралом замість терпаче ослаблювати, розхитувати, дробити табір суперника, зцементовуватимуть його.

Позбавлений об'єктивної інформації, заляканий "бандерівцями", "кримінальними елементами", "агентами західних спецслужб", з ким партапарат неодмінно ототожнить радикалів і з ними Рух, східний виборець, що, як вогню, боїться "націоналізму", "голосне" за кого завгодно, лишень би проти такої загрози. При відсутності інших впливових сил перемога заздальгідь вручається комуністичним ортодоксам. Це зведе нанівець користь від участі "крайніх" у Русі, перекреслить і його ідею, і сенс їхнього життя. На прикладі Громади можна було спостерігати нищівну, розкольницьку дію керованого найкращими замірами радикалізму, схильність його до перетворення масової організації у жменьку змовників-однотумців. Але ж тут не Громада, а Україна!

То, видається, хай би радикали, в ім'я майбутнього притамувавши честолюбні прагнення, зоставалися в зміцнілих, налагоджених структурах, таких як Українська Гельсінська Спілка — сестра Ліги Свободи Литви. Там, не скуті обмеженнями, виявляли свої кращі, авангардові якості: розбурхували суспільство, акумулювали гнів правителів і страхи обивателів, прокладали маршрут поміркованим союзникам. Історія переможної України згадає їх — людей, що не поступилися принципами, світочів, недооцінених, як ведеться, сучасниками.

Рухові ж, для початку, прийняти б максимально м'яку, прагматичну, зрозумілу й привабливу для широких мас (позадницьку, аморфну, боягузливу з точки зору УГС) програму. Наголосити не на національних, а на демократичних, загальнолюдських, навіть, першочергових на Сході, споживацьких вартостях. А головне — судитимуть за особистостями, а не паперами, — поступово долучати до вже сформованого з київських інтелектуалів ядра щонайбільше знаних, популярних осіб, в тому числі неукраїнців, реформістськи настроєних російськомовних, а також хистких функціонерів вищого компартійного ешелону. Побожувань, що останні вплинуть на курс, у мене не виникає: як показує досвід, найзапеклішими противниками ідеї стають недавні її ренегати.

Такому "неекстремістському", "лояльному" Рухові було би незмірно простіше з отриманням приміщень, заявками на масові акції, висуванням кандидатів, передвиборчою агітацією... Вийшовши на засоби інформації, він зможе робити найважливіше — активно розворушувати зачерствілий східноукраїнський материк, де приверне, здається, значну частину голосуючих. Катастрофічно низьку популярність комуністичних догм засвідчили хоча б минулі, на з'їзд Народних депутатів, вибори,

коли Схід з тріском провалив кількох секретарів обкому.

А в разі досягнення мети — приходу до влади свіжих, реформаторських сил, зміщення безнадійно віджилого, консервативного на Україні, як мало де, апарату — серед завдань, що їх належатиме вирішувати, неминуче постануть і ті, вужчі, на котрих так акцентують тепер "крайні". Запорукою завтрашньої радикалізації є і весь хід подій, і постійний тиск Заходу України.

Звісно, з погляду абсолютної, позахмарної етики такому підходові можна закинути, що завгодно: безпринципність, демагогію, популізм. Винагорода заздалегідь призначається не тим, хто страждав за неї у казематах, а тим, хто присягався тоді в любові до режиму. Та хіба краща начебто благородна — але котра принесе куди більші моральні втрати: горе ж бо переможеним! — поразка? Компроміс, як відомо, злочин у мистецтві, а не в політиці.

Що лишиться Рухові в разі провалу на виборах? Бойкоти, силові зіткнення й тому подібні вияви непокори? Нащо проламувати мур, якщо є шанс увійти в двері? Навіщо, зайнявши крайню позицію, свідомо поступатись суперникові центром?

...От і Київ. Огорнуті вранішнім туманом золоті куполи, п'янкi пахощі осіннього падолисту, неймовірна кількість аляпуватих радянських символів.

Біля Політехнічного інституту — стовпотворіння. Щоби потрапити на реєстрацію, проходиш, слухаючи напуття, живими коридорами усміхнених, по-святковому одягнених людей з прапорами й транспарантами, — тих, кому не дісталось запрошень.

У фойє і на поверхах розгорнуто вельми пристойні художні виставки. Кипить продаж книг, брошур, незалежної преси. Співають кобзарі, професійні й самодіяльні колективи. Заклопотано снують журналісти. Усе виказує історичну вагу події.

Млосне відчуття неймовірності охоплює, коли бадьорі, закличні такти козацького маршу перебивають метушню й гамір, а делегати, враз підтягшись, споважнішавши, вливаються до величезної, чудово оформленої зали. Ще посилюється солодке запаморочення під час перших афектованих виступів уславлених діячів, зворушливих привітань заморських гостей, громових скандувань і овацій залу.

Мене загальна ейфорія несе на крилах недовго. Оскільки спостерігав подібне в Литві, злитись із тими, хто переживає уперше, важко. Чим далі розгортається з'їзд, відзначаю, як багато навкіл радикалів, як впевнено, по-хазяйськи, вони почуваються.

З місць, напинаючи роздутими жилами бронзових ший комірці вишиванок, суворо волають недавні табірники. Вимагають, звісно, більшої крутизни рішень. Солідарні з ними немало "нарваних" з найчисленніших галицьких делегацій. Уся премудрість їхньої тактики: вперед, напролом, з усіх сил, негайно!

Варто поодинокому, густо розчервонілому, іще й нетвердо володіючому українською, "східнякові" спробувати остудити атакуючий запал: "Чи не досить махати шабелькою? Давайте подумаєм. Для нашого регіону чисто національні гасла — мова, гімн, символіка — зараз неприйнятні!" — як непримиренна частина залу засвистує, забиває оплесками, глушить насмішкуватими репліками.

Ще і ще раз здається: радикали й помірковані, яких впереміш бачу довкіл, надто, до несумісності, відмінні. З любові до України їм належало б розійтись у різні підрозділи.

В якийсь момент, коли стихійна дискусія укотре вихлюпує з'їзд із намічених берегів, не в силах тамувати пекучі сумніви, кидаюсь прокричати про них, про литовський досвід, до трибуни.

Несамовито реве розбурханий зал. За кивком ведучого — славетного, плодового поета — юнаки з синьо-жовтими нарукавними пов'язками коректно, як і багатьох перед цим порушників регламенту, спроваджують зі сцени.

За хвилю, коли пристрасті вщухли, імпульсивну, непрохану витівку сприймаю наївним хлоп'яцтвом. Нічого ж бо не змінить і сотня застережливих виступів. Склад і структура Руху давно вималювались.

Чи маю я право, не живучи в Україні, судити становище у ній? У чому мої заслуги? Може, у тім, що начитався колись трохи книжок?

Адже поставали ці ж абеткові питання перед зачинателями Руху. Та й у кулуарах то той, то інший делегат, ще й куди аргументованіше, висловлює схожі міркування. Он один із "батьків" Руху — ставний, довгокучерий літератор — вдається до образу: "Рухові необхідні обидва крила — праве й ліве, тільки так він зможе — летіти!"

"Чи не надто ризикований політ, — думаю, — одне крило від пасажирського лайнера, інше — від реактивного винищувача? Але може, українській ментальності геройський, хай безнадійний, порив органічніший, ніж планомірна, диктована розрахунком, хода?"

Зрештою, все розвивається, як повинно. Вони надто довго й тяжко чекали свого шансу. Вистраждане нетерпіння підганяє: ану ж бо назавтра перекриють? Он як щедро бризкають сльози з жіночих — та й не тільки — очей при емоційному пасажі чергового оратора. Куди тут до шахових комбінацій!

Оскільки іншого Руху немає, лишається, відігнавши передчуття, підтримувати цей. Аніж переживати — чи не краще насолоджуватись видовищем? Тим більше, що воно грандіозне, інформативне, інтригуюче.

Десятки промов на найвищому науковому й художньому рівні. Палкі поєдинки різних точок зору. Як багато чому тут є повчитись! У Литві, по-моєму, таких потужних інтелектуальних сил не набрати — надто відмінні "вагові категорії" республік.

Приймаються документи масштабного, неоціненного для України, значення. Особливо тішить те, як трепетно піклується Рух правами нацменшин.

Може, побоювання даремні, й становище, врешті-решт, налагодиться?

Ще впертіші сумніви закрадаються до теоретичних розумувань, коли з'їзд, успішно завершивши роботу, поєднавшись з терплячими уболівальниками, вирвався на вулиці нічного Києва.

Обабіч людської, що скерувалась до пам'ятника Шевченкові, лави зачались у провулках, підземних переходах, кузовах військових машин тисячі й тисячі чорно-

форменних, озброєних, готових до кидка омонівців. Ніколи не мав гадки зустріти й десятої частки стількох, зібраних разом, охоронців порядку. Чи можливі в у цих умовах цивілізовані форми протистояння? Комфортна литовська схема здатна, схоже, прикластись до України хіба що у мріях. Може, стіна на стіну — єдиний тутешній варіант?

Що напевне — інформації для висновків недостатньо.

— Забрати прапор! — гарикає люта, російською мовою, міліцейська команда. Це наша невелика, з синьо-жовтим прапорцем, група мала необережність відбитись на десяток метрів від основних сил.

Шофер таксі, яким вранці добираюсь до аеропорту, нічого, хоча й слухає радіо, не чув про з'їзд. Трансляція не велась, офіційні повідомлення скупі й тенденційні.

Так, тут далеко, далеко не Литва!

Тем для спілкування з Інною, ініціатива в якому, зазвичай, належала мені, в несамопитий, неповторний час суспільних потрясінь, коли щодня картковим будиночком валиться щось заскарузле, десятиріччями неторкане, а звідусіль б'ють життєдайні, збурюючі уяву, змиваючі зашкарублий наліт олжі, струмені, бракувати не могло. Яким різноманітним, цікавим, барвистим після одноманітно-сірих десятиріч виявився світ! Неймовірних донедавна перемін виникало стільки, що вони, не дивуючи, сприймалися, як належне, а розм'якла, податлива реальність піддавалась переформуванню чи не голіруч.

Здійснюючи, окрім того, часто неблизькі подорожі, стикаючись із колоритними особистостями, осмислюючи мимовільні маленькі відкриття, я вдосталь мав чим поділитись.

Натуру ж Інни вирізняв нестримний потяг до всього, що виходить за рамки повсякденності. Дивним чином в ній уціліли, вивітрувані, звичайно, раніше, майже дитяча безпосередність, ненаситна жага пізнання.

Уміння її слухати сміливо можна б наректи мистецтвом. Не мало нічого спільного з простенькими, легко розпізнаваними карнегіанськими фінтами маскуванню байдужості; проявлялось не робленою увагою, не поверховим солом'яним палахкотінням, а цілковитим поринанням у сприйняття, напружено всотуючою увагою всього єства.

Разом із тим, якщо мене, особливо напочатку, надто заносило на манівці красномовства, Інна, вловивши щонайменший елемент повітряних замків, готова була безжально, наче мисливець із засідки, зрізати іронією. Нетерплячий, безкомпромісний погляд вимагав своєрідного, істинного, лакмусовим папірцем перевіряв на нефальшивість. Пустопорожніх балачок не зносила — аби не вдарити лицем у грязь, вимагалось постійно здиратися вгору, удосконалюватись.

Виявляючи безумовний інтерес до моїх розповідей, зі свого боку вона обрала тактику загадковості, уникання конкретики, вельми вибіркового посвячення в особисте.

— Нікудішний оповідач, — таємниче всміхаючись, ховалася за відмовку — безумовно, лиш хитрість, правило гри. Нечасті, важкопрогнозовані спалахи відвертості

засвідчували уміння викладати стисло й образно.

Безжально відбивала ця дівчина ("Начулася їх аж забагато!") бажання дарувати їй компліменти:

— Як писав класик, в людині усе має бути прекрасним, чи не так? Виходить, щось гидке — це відхилення, хороше ж — норма. Пощо тоді на нім зосереджуватись?

Трималася просто, але з надзвичайною гідністю.

Якось позасвідомо, без попередження, я потягнувся рукою, аби зняти крихітний, що бозна-коли спустивсь на її волосся, листочок. Витлумачивши жест по-іншому, Інна різко відсмикнула голову, відкинулася, повищавши, і зблиснула таким кинджальним, погрозлигим, як у готової до кидка змії, поглядом, що він (поки перелився, коли зрозуміла безвинність заміру, у вибачливо-лагідну усмішку) вкарбувався у пам'ять назавше. Не складало сумнівів, що необережна спроба перейти певну межу завершить стосунки безповоротно:

- Тим, хто вважає, що їм усе можна, даю одкоша негайно.

Стійка індивідуальність дозволяла Інні нехтувати численними шпичаками життєвських умовностей.

— Чи не бентежить Вас, — поцікавився, якимось, я, — що стоїте отак, відкрито для всіх очей, із невідомим, з обручкою на пальці, чоловіком? Адже до жіночої поведінки громадська думка особливо прискіплива.

— Звикла керуватися власним розсудом, — обурилась вона, — й не маю наміру під когось підлаштовуватись.

Запитання, певне, було зайвим. Рідкісність наших зустрічей виступала надійним захистом від пересудів. До того ж, Інна належала до розряду дівчат, які нітрохи не втрачаючи в комунікабельності, самим лише видом здатні перекрити шлях будь-яким зазіханням. Міг мимохіть підмітити, наскільки трепетно, упокорено навіть, ставляться до неї ті, з ким бувала щоденно.

Разом із тим, завважував, що їй не дуже-то затишно між людей:

— Дивуюсь, як одноманітно, ні до чого не прагнучи, може існувати більшість. Я так не вмію й навряд чи коли навчуся. Видається — у мене якесь особливе, відмінне від інших призначення. Намагаюся відшукати його, але не знаходжу, — запевняла розпачливо, ледь не із відчаєм.

Постання, паралельно з вільнюським, осередків українства ще у п'ятих містах Литви вимагало їх організаційної злуки.

Лишень пізньої осені, коли землю торкнули паморозки, а листя кленів всуціль побагряніло, завершуєм підготовку до Установчої конференції.

... Позаду сцени святково прикрашеного актового залу музичної школи імені Чюрльоніса — вертикальні жовто-зелено-червоне та синьо-жовте полотнища. Чи не більше, аніж делегатів, прибуло гостей — з України, радянських республік, Польщі, від національних товариств та офіційних інстанцій Литви.

Промовляють помітніші особи Громади, заїжджі їй симпатии. Насичені змістом, —

як завжди, коли усе щойно закладається, — виступи, щирі напутні побажання, подарунки.

Обговорюємо Статут та Програму, резолюції.

Збереження національної самобутності. Розвиток української культури в Литві. Відродження рідної мови. Толерантне ставлення до устремлінь литовців. Підтримка ідей Народного Руху. Допомога землякам, які потрапили у скруту. Передача духовної спадщини дітям.

За моїми, дещо ідеалістичними, наполяганнями, у Програмі згадано: ізольовано розвиватися неможливо, треба знаходити час і для популяризації світових культурних досягнень.

Згідно з Статутом — геть набридлий централізм! — Громада стане конфедерацією рівноправних осередків. Не без дискусій схвалюємо переслідувану на Батьківщині символіку: синьо-жовтий прапор, герб Тризуб, гімн "Ще не вмерла Україна!" Оплесками вітаємо телеграму з Києва: прийнято Закон про державний статус української мови.

Завершується офіційна частина в нічній темряві, при світлі свічок — молебном на могилі Якова Головацького.

Наступного дня — вельми солідний концерт. Окрім своїх, неоднакових за рівнем, мистецьких сил (помітно виділяється досвідчений сімейний ансамбль з Мажейкяй), конференцію вітають дитячий оркестр музичної школи, хор ветеранів, дівочий квінтет зі Львова, фольклорний, що використовує прадавні інструменти, колектив з Ленінграда, окремі артисти й поети.

На закінчення — похід розтягнутою на сотні метрів колоною, з прапорами й піснями, до шевченківських місць. Долучаються вільнюсці, випадкові заїжджі земляки, кореспонденти. Це наш день, наш тріумф. Ми є, ми існуємо, ми вже не розчинимось у навколишньому литовсько-польсько-російсько-білоруському морі!

По конференції Вільнюський осередок проводить перевибори.

Перший наш лідер здолав величезний об'єм роботи, відіграв основну роль у заснуванні й становленні товариства. Але, крім феноменальної працездатності, відзначався ще й феноменальним невідчуттям реальних людей. Місія його несамохіть завершена.

Впрягатись у гарбу головування, — встигли помітити, з якими затратами часу і нервів воно пов'язане, — не поспішає ніхто.

Збори висувають двох — у тому числі й мене — кандидатів.

За результат голосування особливо не хвилююсь: поряд — претендент інтелігентний, досвідчений, повний сил. Поліглот, давній житель Литви, не переобтяжений сімейними обов'язками. Я переконаний — лише йому слід очолити осередок.

Та не встигаю оговтатись, як мушу приймати вітання з практично одноголосним обранням.

Рішення таке виходить за межі мого розуміння. Оскільки ніколи не мав бажання й

наміру кимось або чимсь керувати, перша реакція — категоричний спротив.

Але як відмовити людям, котрі дивляться на тебе з такою надією?

У новообраній Раді осередку виявляюсь єдиним, кому не сповнилося ще тридцяти.

З часом ми з Інною почали домовлятися про зустрічі заздалегідь.

Інколи вона, на моє прохання, прихоплювала зі своїх невичерпних, схоже, запасів ту чи іншу коробочку слайдів. Щоби не тратити коротких хвилин побачення, я брав їх, супроводжених лаконічним коментарем, з собою, аби переглянути на дозвіллі.

Одного разу добірка могла виявитись середньоазіатською: мечеті, мінарети, верблюди, щедротні розсипи східних торговиськ. По таких звичних атрибутах — хи-мерні бліді солонці, висохлі річища, моторошно зацепеніла, простягнута за горизонт, пустеля. На лоні цього марсіанського пейзажу — Інна посеред яскравої зграйки жилавих, обсмалених сонцем, з прилиплим до лоба волоссям, юнаків і дівчат, що пригнулися під вагою велетенських ("всю воду тягли на собі") рюкзаків. Перехід через Каракуми.

У наступній партії — низько нависле небо, вкриті цупкою, приземкуватою рослинністю річкові береги, лискучі у сонячних променях ("тут просковзнули на волосинку від загибелі") пороги. ("Недавно повернулась. Казкова подорож!") — Карелія.

Звісно, широко був представлений, сходжений, здається, вздовж і впоперек, найпопулярніший регіон гірського туризму — Кавказ.

Завдяки поїздкам закордонним (у складі будзагону, до надбаних в інших походах друзів) виникали серед кадрів парки, галереї, старовинні замки Чехословаччини, Східної Німеччини, бескеття Татр.

Що ж до місць ближніх — бездонна прірва. Литва, Латвія, прилеглі райони Білорусії: незчисленні ріки, річки, протоки, озера і озерця, зелені, що ними пробираються байдарки, тунелі ("Улюблений вид туризму — водний"), темні лісові нетрі, вітрила над Балтикою, піщані хребти дюн, віндсерфінг на тракайських озерах, білі килими весняних анемон, неторкнуті сунічні галявини, осіння грибна розкіш, поорані лижами засніжені поля... Упорю пізнавати географію в деталях.

Коли встигала ще і вчитися, працювати? Розкривши чергову коробку: нерівні закіпчені стіни, вихоплені з темряви відблисками смолоскипів обличчя. Інну заледве впізнати у спущеній до очей касці спелеолога.

Пересичений такою розмаїтістю, я поцікавився:

— Інно, а з парашутом Ви, часом, не пробували?

— Чом би й ні, — лунала удавано простодушна, супроводжувана ледь проступаючою усмішкою, відповідь. — Завжди марила небом. Жаль, — вона посмутнішала, — скінчити заняття в секції не змогла. Так склалось.

Рідкісна невгамовність, невпинні подорожі, зміни занять виступали формою виходу понадмірно закладеної у Інну незужитої енергії:

— Хочеться якнайбільше узнати, випробувати себе, об'їздити увесь світ — довкіл стільки цікавого, стільки краси!.. Але мешкати б могла тільки у Литві.

Ніхто із моїх знайомих, тим паче, дівчат, такого різноманітно активного життя не провадив. А список далеких і близьких вилазок Інни неухильно поповнювався. Користаючи з кожної можливості, вона куди-небудь вирушала:

— Важко всидіти на одному місці. Мушу хоч вряди-годи ковтнути простору.

Я ж, заморочений нескінченною, без передиху, громадською діяльністю, чи не важче усіх негараздів переживав розлуку з природою. Ностальгічно згадувались часи, коли можна було запросто, закинувши рюкзак на плечі, гайнути з безтурботною ватагою в Карпати.

Часто, відбувши за вихідні одне або кілька нервозних, шумливих, від котрих голова кам'яніла, зібрань, насидівшись потім до мерехтіння в очах за дисплеєм, перестрівав Інну — відсвіжілу, радісно-збуджену, насичену чистим лісовим духом, інколи навіть (що засудив би прискіпливий естет) з ледь присохлими подряпинами чи й синцем на руці чи на литці. Зрозуміло, ми вдосталь мали про що наговоритись. Зустріч така сприймалася, мов цілющий ковток джерельної води, промінчик, що потрапив у серце.

При всіх тім я був нікудишнім партнером у побаченнях. Легковажив навіть рідкісно дарованими хвилинами. Часто Інна лише намірялась, здається, розкритись, сповістити щось особливе, значуще, а вічний, невблаганний цейтнот уже підштовхував, змушував прощатися й бігти далі, навздогін за черговими, минучими, невідкладними, начебто, справами.

Беруся до нового обов'язку — головування — сторожко, нерішуче. Набиваю гулі там, де людина з досвідом керівництва їх уникла б. Бракує, насамперед, наполегливості у відстоюванні власної думки, твердості руки. Не вмію наказувати: аніж доручити роботу комусь, легше виконати її самому.

Значно більше, окрім іншого, тепер вимагається подорожувати бюрократичними інстанціями і, що особливо марудно, вовтузитися з паперами.

Стратегія взаємовідносин із урядовцями така. Оскільки українці, сплачуючи податки, нарівні з усіма громадянами трудяться для блага Литви, можемо законно розраховувати на якусь частку з казни і для наших національних потреб. Теоретично, на високому рівні, це знаходить, як правило, розуміння, а от на шляху до реалізації доводиться стрічатись і з об'єктивними перешкодами, і з звичливим саботажем.

Та, хоч ми не завжди до кінця вдоволені ставленням властей, демократичність прибалтійських традицій безсумнівна. В Російській, скажімо, Федерації, де українців, тільки офіційно, мільйони, про таку, як у крихітній Литві, увагу вони і не мріють. Претензії, у більшій мірі, маємо висувати до себе: не здатні, як слід, згуртуватись, домогтись свого.

Лідерів національних організацій часто запрошують на різноманітні форуми, мітинги, зібрання. Ледь не на кожні вихідні є нагода куди-небудь поїхати.

Брати участь в помітних, інформативних, багатолюдних подіях чи морочитись у цей час з недосконалыми, мало кому відомими, значно менш цікавими своїми підлеглими?

Дилема ця, думаю, поставала перед кожним головою.

Намагаючись знаходити компроміси, — бо як пропустити, наприклад, конференцію щодо державності України в Юрмалі? — схилиюся більш до другого. Встиг помітити, що немало "вождів", повіривши у власну непогрішимість, захопившись масштабними начебто завданнями, погоріли на втраті контакту з рідним колективом.

Ще періодично дописую статейки про справи Громади до литовських, українських газет. Надсилаю й у віддалені — до Канади, Австралії — краї. Друкують, зазвичай, безвідмовно.

Із поширенням розголосу до нас частіше приїжджають митці, письменники, барди. Приймаємо ансамблі — і професійний, титулований, бувалий за морями-океанами, і молодий, ледь оперений, задерикуваті учасники котрого щойно встали зі шкільної лави.

На католицьке Різдво знов дивуємо литовців вертепом. Львів'яни не тільки виступають перед Громадою, а й встигають, даючи фрагменти спектаклю у місцях скупчення публіки, здійснити багатокілометровий рейд святковим Вільнюсом.

Справи налазять одна на одну, як крижини у льодхід. В перенапруженому, що став уже звичним, ритмі, щоби зробити щось одне, доводиться відмовлятися від іншого, жертвувати малим заради більшого.

Майже перед кожним заходом виникає кульмінаційний момент, коли видається: провал, ганьба, усе зривається, летить шкереберть. Скільки разів подумував сам, чув від ближніх: проведемо ще цей концерт (вечір, свято), відпровадимо гостей — і край, нема більше сил, хай горить воно яскравим полум'ям!

Але щось-таки, зрештою, вдається. Щось примушує щоразу підніматись, продовжувати, знаходити, як на довгій дистанції, друге, третє дихання.

Дні згорають, ніби в доменній печі, тижні тільки миготять. А, озирнувшись, думаєш — невже за короткий час можна стільки встигнути?

Чого мені досі таланило уникнути — то це громадського хору. Неодноразові запрошення відхилив під різними — доїжджати через усе місто, невисокої думки про свої здібності — приводами.

Упередження до колективного співу виробилось зі шкільних років, коли прописували розучувати щось про щастя під червоними зорями. Подальші вправи не йшли далі підтягання при святочному столі.

Теперішні вмовини друзів таки заганяють — "хоча би для кількості" — на репетицію. Почуваюсь, як і слід було чекати, незатишно. То мугикаю під ніс, то перекикую інших. Не потрапляю у ноту, зіскакую з голосу на голос. Наражаюсь на заслужені кпини гострих на язичок хористів.

Але ж у репертуарі не мертвонароджена тарабарщина, а піднесене "Боже великий, єдиний", розлоге "Реве та стогне Дніпр широкий", задушевне "Копав, копав криниченьку".

Ущільнивши й без того напружений розклад, наполегливо відвідую заняття

невеликого ще, малозлагодженого гурту. Урешті, несподівано для себе, здобуваю не останнє між першими голосами місце.

Любов до української пісні привабила до хору людей вельми відмінних переконань та характерів: від студентської молоді до бабусь пенсійного віку. Добираючи приблизно однакову кількість творів політично нейтральних (нецікавих для одних) і патріотичних ("петлюрівсько-бандерівських" для інших) вдається утримувати непростий, строкатий колектив разом.

Поряд із дорослим, розвинувшись з уроків музики в недільній школі, виникає й співочо-танцювальний гурток дитячий.

Під лютим, несамовитим вітром проходив гігантський, викликаний візитом найвищого московського гостя, мітинг підтримки курсу компартії Литви на незалежність.

Тут стрінувся з Інною — вона підійшла, зауваживши наш прапор. Ділячись враженнями, якийсь час вертались від Кафедральної площі поряд, підштовхувані з усіх боків виром так само збуджених, дієво-радісних людей. Почув од неї те, що чував не раз від багатьох литовців:

— Дякую, що ви тут! Дякую, що це робите!

Ігноруючи лукаві благання й недвозначні погрози генсека, бунтівні комуністи спокійно, неухильно, класично по-литовськи, вийшли-таки (змінивши і самоназву) зі складу КПСС.

Вчинок цей став більш аніж серйозним ударом планові "перестройки" Союзу. Зрозуміло, що відносини нашої республіки з Центром відтоді не поліпились.

Під Новий рік українська "Свобода" задумала влаштувати розмову в ефірі осередків діаспори із Заходу на Схід: Торонто — Вашингтон — Лондон — Париж — Мюнхен — Прага — Варшава чи щось у такому дусі. Запланували включити і новопосталі на території Союзу товариства. Вибір припав на Вільнюс і Москву, а серед вільнюсців — на мене.

Коли призначений для сеансу зв'язку час доходив кінця, дружина сповістила, що вивільнився спільний душ. "Як не скористатися ним зараз, — вирішив я, — то можна, чого доброго, в цьому році і не помитись. А з дзвінком, либонь, щось не злагодилося".

Ледь устиг намити голову, почув відчайдушний крик: "Мюнхен на дроті!" Обмотавшись рушником, цюркочучи навсебіч водяними патьоками, рвонув до апарата. Задихано, тамуючи сміх, заволав у трубку:

— Добрий вечір з Вільнюса! Щиро вітаю з Новим, тисяча дев'яťсот дев'яностим роком земляків в усіх країнах, на всіх континентах! Бажаю...

Одним духом, кваплячись змити з очей пекучу піну, відтарабанив кілька хвилин імпровізованого тексту.

— Чули, чули твоє поздоровлення, — ділилися потім радіослухачі, в тому числі й з України. — Воно було найдинамічнішим.

Знати би їм, що крилось за тою динамікою!

Якось, увімкнувши мимохіть телевизор, натрапив на сюжет про американські служби правопорядку.

— Що найтяжче у Вашій роботі? — діймають журналісти досвідченого поліцейського. — Погоні, перестрілки з гангстерами, боротьба з мафією? Чи проституція, наркоманія, підліткова злочинність?

— Дурниці, — каже, натужно всміхнувшись прямокутним обличчям, боббі. — Все це забавки. Найважче — спиняти подружні сварки.

Так само, якби мене, керівника осередку Громади, запитали, що вимагає найбільших зусиль, відповів би однозначно: внутрішні чвари. Головний ворог, виявляється, не у сторонніх посяганнях, не в прогнилих тоталітарних структурах, а усередині нас.

"Чи існує на світі публіка, — думалось часом, — така ж схильна до розбрату, як українці в діаспорі?"

З енергією, що дала б — спрямуй її в інший бік — результат визначний, ми здатні роздмухувати дріб'язкові непорозуміння до неймовірних масштабів. Невдалий жарт (як трапилось на сумісному, що стає традиційним, святкуванні Громадою Нового року), недоречний вислів, косий погляд, навіть якась прихована, що не має логічного пояснення, неприязнь, можуть стати причиною затяжного, виснажливого конфлікту.

Ті ж, хто зробилися ворогами, несуть свої болі, образи, з усіма, іноді найінтимнішими, подробицями, на суд до голови. Мусиш терпляче мирити, втішати, розраджувати.

Неврівноваженому, схильному до дратівливості, опускання рук, нічого за таке й братись.

У тім, що, не виключивши жодної людини, вдається уберегти Громаду від розколів, вбачаю, як ні в чому іншому, свою заслугу.

Та лише той, хто сам пройшов через подібне, може знати ціну хисткої рівноваги.

На Україні до Дня Незалежності й Соборності, за зразком "Балтійського шляху", організують живий ланцюг від Києва до Львова.

Солідаризуючись, накреслюємо свій ланцюжок: від Шевченківської, на стіні університету, дошки до Кафедрального собору.

Сніг із дощем розмиває, а вітер безжалісно рве плакати, що коштували декому безсонної ночі. Незважаючи на негоду, прийшли, встали зі своїми прапорами й гаслами в підтримку України, немало литовців, а також білоруси, молдавани.

Спершу поряд із дошкою, потім біля Собору, проводимо, висвітлюючи історичний бік події, короткі мітинги.

На наш подив, ця, далеко не найпомітніша, акція Громади отримала широкий, як жодна інша, розголос. Про вільнюський ланцюжок, поряд із українським ланцюгом, багатократно сповістили найрізноманітніші масмедіа.

Проблеми мої заплутались раптом у безнадійні, начебто, вузли, неприємності сипались зусібіч, наче з рогу достатку. Згромаджене воедино, наклавшись на задавнене психічне виснаження, це породжувало гадки щонайчорніші, створило відчуття дна прірви, звідки не видно було, а, головне, не хотілось шукати виходу.

Глухого пізнього вечора, коли розпука досягла, схоже, краю, неждано задзеленчав телефон, і з трубки виринув знайомий, мелодійний, змінений шумами й потріскуваннями, голос:

— Мені здалося, із вами щось трапилось. Чи все в порядку? Не приховуєте?

Миттєво, обмінявшись кількома фразами, ми бачились з Інною удень. Ні про що серйозне не йшлося: ділитися прикрощами не дуже в моєму характері. Яке шосте відчуття допомогло їй вгадати не розпізнаний ніким іншим стан? А якщо й відгадала — що їй, власне, до нього?

— Справді нормально? — перепитувала. — Ну, слава Богу! Держіться, все буде гаразд! — запевняла оптимістично, переконано.

Безрозсудний, позбавлений жодної вигоди, вчинок, сповнений співчуття, співпереживання тон коротких, з глибокими паузами, речень розбили погибельний хід думок, змусили глянути на світ іншими очима. Вловивши просвіток попереду, я здолав стресовий бар'єр, почав потихеньку видряпуватись.

Ще кілька днів тіло видавалось порожньою, в якій самотньо підстрибує начинене голками серце, оболонкою; руки й ноги теліпались, ніби в ганчір'яної ляльки. Але впевнено, настійно клопотався, розплутуючи один вузол за іншим.

Терзало почуття вини — увижалося, мій біль увібрала в себе дивна, непередбачувана дівчина, яка стала з тих пір одним з-поміж найближчих людей на світі.

Громаді віддавна дошкуляє невизначеність релігійна. Для подолання її — не завжди ж дарувати специфічній тематиці обмежений загальний час або стрічатися на квартирах! — хочеться отримати відповідну будівлю.

Серед численних недіючих вільнюських храмів кілька таким чи іншим чином мають стосунок до українців. Всі перебувають у надзвичайно запущеному стані: в одному — склад, в іншому — підсобні приміщення овочевого магазину, ще у одному — ремонтні майстерні.

Найсильніш вабить збудований ще у шістнадцятому сторіччі князем Костянтином Острозьким храм Пресвятої Трійці. Тут провів визначальну частину свого життєвого шляху канонізований Ватіканом, як святий, українець Йосафат Кунцевич.

На храм, що протягом віків не раз переходив з рук до рук, претендують і білоруси, і поляки, і, особливо, Російська православна церква. Представницька група литовських діячів опублікувала звернення з закликом повернути його уніатам.

Віруючі уніати, або греко-католики, є, хоч поодинокі, серед нас. На засіданнях Громади довго обмірковуємо, чи вступати у боротьбу. Хіба жменьці людей під силу така серйозна справа?

Попрохавши ключі в університетського вахтера, заходимо оглянути застиглу між колишніх монастирських корпусів церкву. Що лишень не розташовувалось тут — госпіталь, спортзал, фізична лабораторія... Бетонну підлогу пощерблено кріпленнями станків. На могутніх понівечених стінах де-не-де проглядають фрагменти розпису. В темних підвалах моторошно білють кістяки древніх поховань.

Пробуємо співати з хорів — дивовижно потужна, чиста акустика! Вузькими, крученими боковими сходами здираємось під самий купол. Розлітаються налякані сірниковим вогником кажани, в обличчя кидаються очманілі голуби. Обмацуєм фігурні вигини стін, столітні, ледь підточені плином часу, балки. Наскільки доботно, на совість і радість, вміли колись будувати!

Урешті, рішення визріває. Домовляємось, що помагатимуть усі — незалежно від віри й переконань — члени Громади. Витворюємо ініціативну, що збирає необхідну кількість підписів, групу.

Підтримую цей почин — друкуючи документи, навідуючись на прийом до посадових осіб — хоча б із симпатій до так довго й криваво переслідуваної греко-католицької церкви.

Відтак, проходячи Старим містом, важко уже не звернути під арку аби помилуватись величною спорудою, помріяти про ще один осідок українства.

Є на карті Литви куточок, де суцільно-зелене лісове тло особливо густо скроплене блакитними росинками озер, помережане синіми прожилками річок. Це північний схід: Зарасайський край, Ігналіна — назви, які багато говорять любителям мандрів і далеко з-поза меж Литви.

Земля, поорана льодовиком, примхливо горбиться тут, наче звивини людського мозку. Могутні дерева, впритул підступивши, здивились у темні озера. Та скільки не вдивляйся у тиху, прозору воду — далеке дно навряд чи розгледити. Зате побачиш, як небоязко, білим чудом, впливе із очеретів лебідь, зблисне над хвилею сріблястий бік величезної риби, сторожко вийде з ранішнього туману на водопій косуля.

Зрідка якесь житло тоне у всеохоплюючих обіймах суцільної буйної зелені. В безкрайньому світлому лісі глушить кроки податливий, м'який, як перина, килим трави і моху. Людський крик видається комариним писком, сама людина — комашкою у підніжжі чогось урочистого, незмірного, позачасового. Навіть недалеке сусідство атомної електростанції не змогло порушити одвічного спокою й первозданності.

Саме в цьому мирному, зачаклованому краї зросла Інна. Зовнішність її увібрала щось від висоти й прямизни його сосон, незречених таїн заповідного пралісу, чистоти води і повітря. Недарма, описуючи ці, звані іще литовською Швейцарією, місця, скрикнула Саломея Неріс: "Ну, а які там дівчата — от де знайдеш наречену!"

Інна уникала тем особистих, розповідей про своє минуле. Декотрі, нерідко послуговуючись хитрістю, деталі, щастило, одначе, вивідати.

"Назвати мене спершу хотіли Егле. Це моє друге, при хрещенні, ім'я".

Егле (Ялинка) — героїня найдовершенішого, широко знаного в світі, витвору литовського народного духу: "Егле — королівна вужів". Це одразу дало привід запідозрити тісну сув'язь Інни зі старовиною.

Так воно й виявилось. "Мені поталанило. Бабуся переповіла усі, начебто, які тільки є, литовські казки. Знала безліч повір'їв".

Від Інни довідувався я про персонажів литовського фольклору: пролітаючих у вечірньому присмерку вогненною стрічкою, здатних обернутися котом, півнем чи жердиною, айтварасів, схожих на них каукасів, знадливих і небезпечних довговолосих лісових красунь лаум, підступних, здатних задурити голову недосвідченому подорожньому, вьяльнясів, злих і жорстоких раган... Міфічні істоти, що кишать навколо сільського жителя, виявили разючу схожість з українськими: скажімо, рагана — з відьмою, вьяльняс — із чортом, лаума — з мавкою.

Так само вибірково проривались відомості про подальший життєвий шлях.

"Мама працювала сільським фельдшером. Через це сім'я кількаразово переїздила з місця на місце. В школі доводилося вивчати то англійську, то німецьку. Під кінець опинилась у фізико-математичному класі. Тому й подалася до Каунаського Політеху".

"Батьки давали повну свободу, ні в чому не обмежували, не контролювали".

"Скільки себе пам'ятаю, була надзвичайно горда й незалежна. Хтось образить — не заплачу, нагрімають дорослі — не попрошу вибачення. Зціплю зуби й мовчу, хоч би що. Мама частенько казала: "Старша дочка росте нормальною, а ця — не від світу цього. Завжди надигає неприємності"".

"В молодших класах до школи ходили за п'ять кілометрів. Поки доплентаємось додому — куди лишень не заносило! Я була заводієм, натхненником шибеників".

"Одного часу над усе подобалося дряпатись по деревах. Було своє улюблене, могла не злазити з нього хоч цілоденно".

"Навчання завжди мала за іграшку".

"Десь у сьомому в мене раптом закохався увесь клас (тому, видно, — поспішала додати, — що опинилась єдиною литовкою серед поляків). А мені ніхто всерйоз не припадав до вподоби — завжди чогось бракувало".

"Взагалі, у мене закохувались часто. Мені ж це дається важко".

"Якось подружки вирішили навчити мене палити. Привели в затишне місце, засмалили насолоджено, дають спробувати. Мені зробилося смішно з них, та й по всьому". (Треба зазначити, що для Прибалтики жіноче куріння — звичне, повсюдне явище).

"Завдяки колючому характерові й здібності до малювання скрізь ставала художником-карикатуристом стіннівок".

"У старших класах на канікулах підробляли, охороняючи ліс від пожежі. Сидиш на вищці, що на вершині пагорба, поруч телефон, книжка на колінах. Ліс шумить, колихається, ніби зелене море. Бачиш згори пташині гнізда. Якщо, розслабившись, довго дивитися вниз, здається, ніби повільно, похитуючись, пливеш, як у човні, понад

деревами. Спізнаєш таке — нічого в житті більш не треба".

"В мені часто звучить, відповідно до настрою, мелодія. Причому настільки виразно, що чую партію кожного інструмента. Як жаль, що не знайшла часу засвоїти ноти, — ану ж удалося б записати?"

Може, мені так легко було з Інною, що раннє дитинство — період, коли закладається основа особистості, — у нас протікало схоже. Мене також оточувало середовище буколічне. Не бракувало захоплюючих блукань із шибайголовами, придумування назв відкритим у лісі озерам, дряпання по деревах. Чи звідав, узагалі, дитинство той, хто прогавив цю вольницю?

Та далі, на жаль, аналогії закінчувались. Нікому було ввести у світ фантастичних переказів — моїй Батьківщині зі збереженням їх поталанило менше. Шкільні та подальші роки минали в кам'яних лабіринтах, які ніколи не зміг полюбити з такою ж силою. Село — далеке, малозрозуміле — назавжди лишилось прекрасним Ельдорадо, недосяжним, ваблячим спогадом.

Подібний розрив спостерігав і на Україні в цілому. Вчорашній сільський мешканець, ледь зачепившись у місті, вже кпить зі свого недавнього минулого, зрікається мови, знати не хоче вчорашнього оточення.

Донісши свою розщепленість аж до далеких країв, до народу, що, як і український, має славу селянського, побачив, не без заздрощів, інше. Литовські містяни, втім числі інтелігенція, ніяк не поривають із корінням, вважають обов'язком плекати звичай й мову. В культуру їхню, у той же час, органічно вплітаються і найновіші, ультрамодерні віяння, а витвори її, цілком народні по духу, світ може сприймати, як авангард, — взяти хоча би славетний Вільнюський Молодіжний театр.

Чи не ця от злютованість дозволяє їм так міцно триматись тепер, у пору випробувань? Чи не від пошани до свого, яким би скромним воно часом не виглядало, — і загальнозвісна стриманість, що не дозволяє кидатись від надмірного самозвеличення до повної самозневаги, і непохитна, що змушує почуватися приниженими навіть поневолювачів, гідність?

У Інні я міг наочно спостерігати приклад такої внутрішньої цілісності. Не знаю, у що це їй обходилося, але поєднувала органічно, начебто зовсім безболісно, неторканість природи із вписаністю у цивілізацію. Живучи в столичному мегаполісі, володіючи найсучаснішою професією, зуміла вберегтись від цинізму, змеханізованості, виглядала настільки спорідненою з лісами, озерами, що здавалась невід'ємною часткою, плоттю їх.

У полі мого зору постійно знаходилась предостатня кількість молодих литовок, зокрема, ціла їх команда програмувала у нашому бюро. Національні, у них мовби розпилені, риси у Інні проступали згущено, концентровано.

Ні на кого з реальних знайомих особливо не схожа, вона, тим не менш, здавалась еталоном, інші ж — сумними відхиленнями од норми. Чи у нашому, як зазначав немало хто, світі норма дійсно може існувати лиш у формі аномалії?

Саме через Інну найповніше відкривав я для себе литовський характер. Не так, власне, характер, як душу Литви — цеї близької й загадкової республіки, чий картографічний обрис якийсь дивак порівняв із людським серцем.

А її постава! Не раз, позираючи на неї, думав: народів, жінки якого здатні отак тримати голову, за успіх визвольних змагань хвилюватись не варто.

Після того, як на виборах до Верховної Ради дружно підтримали кандидатів від "Саюдіса", іще не повністю сформований Парламент негайно проголосив відновлення незалежності.

Рішення мало ефект вибуху бомби. Захлиналися в осуді Москва та її підгавкувачі. Збоку, напевно, здавалось, що у Литві діється казна-що. У нас же становище виглядало на диво мирним.

"Невже це — приходила думка — уже незалежність, а навколо й на крихту нічого не змінилось: той же нудний дощик крапає у ті ж сірі калюжі?"

Подія минула настільки спокійно, ніби сама собою, тому, мабуть, що співпала із бажанням та очікуваннями більшості населення.

Громада ж зустріла її, святкуючи Шевченківські дні, прикрашені цього року надзвичайно обдарованою чотирнадцятирічною співачкою з Києва.

Проходять вибори до Рад усіх рівнів і на Україні. Роль Вільнюса для неї укотре зростає: посилено друкуються газети, летючки, плакати, найрізноманітніші пропагандистські матеріали.

Поряд із розгорнутою "Саюдісом" тотальною агітацією, можливості опозиції української неспівмірно мізерні. Партапарат чинить перешкоди, не зважаючи на правила. Та чи не тому може він так нахабніти, що почуває слабину суперника?

Навіть по відгомону тамтешніх подій помітно, наскільки розпорошені, нескоординовані демократичні сили. От коли далася взнаки нестача організаційного, так властивого литовцям, хисту!

Маючи в руках незаперечний козир історичної правоти, українські демократи неспроможні його реалізувати.

Не виробили єдиного плану: поборюючи одне одного в котромусь із округів, сусідній лишають незаповненим. Сп'янілі од перших успіхів, розраховуючи, що піднесення триватиме нескінченно, уже захоплюються міжусобними чварами, віддаються в гарячу пору стороннім акціям. Боляче дивитись, що ключові особистості, світлі голови, поглинуті рутинною, — наприклад, прибувши, як кур'єри, перегинають тираж віддрукованих газет.

Але найдивовижніше стикатися з нерозумінням унікальності шансу. Іноді, поспілкувавшись із рухівцями, які, не жаліючи сил, намагаються провалити хоч одного номенклатурника, через годину вислуховуєш наступного, іменитого гостя, що категорично заперечує можливість участі у виборах до "нелегітимних, запроваджених більшовиками" Рад. Шлях приходу до влади при цьому пропонується куди

фантастичніший від комуністичних утопій.

Коли ж дим баталії, що принесла демократам четвертину з лишком парламентських місць, розвіявся, чуємо на зібраннях Громади: "Під силу було досягти більшого. Народ виявився прихильнішим, ніж ми гадали".

Гай-гай! Талі води, оминувши непідготовлену турбіну, розбіглися незворотно.

Уперше я зважився поцілувати Інну через дуже немалий термін після нашого знайомства.

Власне, чи поцілував? Просто, бажаючи успіху на чекаючому її цього дня панічно лячному для усіх дівчат іспиті — з керування автомобілем — легенько торкнувся губами тонюсінкої еластичної шкіри поблизу ока.

Вона рвучко відсахнулась, і, зашарівшись, пропекла нерозуміючим, осудливим поглядом. Без слів розвернулась і, чітко відбиваючи туфельками ритм, подріботіла вгору по сходинках.

Та перед тим, як щезнути за поворотом, озирнулась іще раз і освітілась таким потужним, неконтрольованим спалахом радості, який, поєднавшись із тремтким передекзаменаційним збудженням, витворив для мене чарівну, найпрекраснішу в світі посмішку.

А за секунд п'ять-десять із тих самих сходів уже шаркали величезними, грубими чобітьми огрядні, з ніг до голови обляпані сірими цятками (десь нагорі вівся ремонт) штукатурки чи то малярки, з гуркотом волікли якісь незугарні відра й ночви, діловито переляувались простою, невибагливою мовою.

Зазначу для порядку, — хоча, чи варто? — що жахний бар'єр був подоланий Інною, звісно ж, з єдиної спроби.

Зневірившись у словесних напученнях, Москва вдалася до нової тактики — скорочення поставок Литві декотрих видів ресурсів, головно енергоносіїв.

Затія, певна річ, виявилась, як і все, роблене Центром, безглуздою. Зазіхання на недавні здобутки ще більш консолідувало незалежницькі сили.

— Чи не зігнемося, не відступимо? — запитували вожді "Саюдіса" на мітингах.

— Ні! — сотнею тисяч голосів гриміла відповідь.

Перші дні блокади пройшли нервово. Повсюдно розшукувались резерви економії. Міняли режим роботи підприємства. Налякались автомобілісти (довелось спостерігати волейбол, влаштований дітьми на пожвавленій зазвичай вулиці). В прямому радіоефірі патріотично настроєна жінка благала ведучих закликати її чоловіка перекривати під час гоління кран з гарячою водою.

Невдовзі острах розвіявся. На побутовому, в усякому разі, рівні наслідків блокади майже не відчувалось. Життя поверталось в буденне, налагоджене русло.

Зате близько до серця сприйняли випад проти волелюбних братів демократи України. Там розгорнулась широка, масова кампанія збору життєвих засобів для Литви.

Часом складалося враження, що турбота про когось для нашого народу органічніша, ніж піклування собою.

Із західних областей переганяли колони з палим. Проривалися крізь міліцейські кордони машини з допомогою від громадських організацій Сходу. Рядові громадяни, знаходячись у не меншій скруті, вважали обов'язком привезти хоч щось — кілограм цукру, пакет з медикаментами, кілька карбованців. Штаб "Саюдіса" бував паралізованим від українських, з подарунками, візитерів. Доходячи у нестримних виявах любові до самозабуття, самозречення, ті дивувались неадекватно стриманій реакції литовців.

Ніколи ще ми не приймали в Громаді стількох гостей, не проводили так багато концертів, зустрічей, як у ці весняні місяці. Блокада запам'яталась часом гордості за республіку, в якій живеш, за її нескорений народ, Парламент, що з несхибністю криголама прокладають собі та іншим шлях крізь тороси.

А найсильніш мені в пам'ять вкарбувався такий епізод. У час максимального політичного ажіотажу, відводячи дочку до дитсадку, підгледів, як розмірено, злагоджено, не звертаючи уваги ні на що, йде ремонт доволі периферійної доріжки. Робітники не лише бездоганно гладенько утрамбували асфальт, по ниточці вирівняли бордюри, а й не забули привезти й підсипати на поруйновані узбіччя свіжої землі, засадити її квітами. Ці крихітні, з прив'яло опущеними голівками, кущики чорнобривців, як ніщо, вселили упевненість, що в кінцевому підсумку Литва таки дасть собі раду.

Природа подарувала Інні ще й виняткову пам'ять. Потрібну інформацію засвоювала миттю, без повторення, не розуміючи, для чого користуватись записниками.

Бозна-коли, не помітивши, я прохопився перед нею датою свого народження. І от, того дня, коли дома накривався святковий — не стіл, а, враховуючи габарити кімнати, столик — задзеленчав телефон.

— Алло. Добридень. Це я, Інна! — мелодійно пролунало у трубці. — Дзвоню з автомата поблизу консерваторії. Хочу привітати вас із Днем народження! Бажаю здоров'я, наснаги, успіхів,.. — перераховував і перераховував зичення її щирий, збуджений голос. Здавалося, й телефонний дріт, напнувшись струною, бринів од радості.

Я ж, заскочений зненацька, сам не свій від утіхи, лише мурмотів здавлено: "Дякую... Дякую... Дуже дякую..."

Не вдаватися ж було до пояснень, що чекають розписані, щорічно незмінні сімейні, приятельські ритуали, заздалегідь передбачувані промови, стандартні тости. Що людина я скута умовностями, раб обов'язку і ніяк не зможу, забракне рішимості, характеру, волі, вирватись, махнувши на все рукою, з запрограмованого кола, полинати у царство Свободи, Несподіванки, Щастя... Ех, та що казати!

— Я у центрі, біля консерваторії, — ще раз, уже опало, повторила Інна. Я ж,

малодушно, ганебно, вдаючи нерозуміння, німував, поки не діждав коротких, монотонних, траурних гудків.

Побоювався: чи після такого випадку відносини наші не погіршаться, якщо не обірвуться зовсім? Заготував, без особливої надії, виправдання.

На мій подив, Інна сприйняла те, що сталося, легко. Витлумачивши по-іншому, заледве не вибачалась:

— Пусте! Сама винна, — зі спокійною усмішкою твердила на перепрошення, — не мала б поводитись так. Хотіла того дня зробити вам приємне — заготувала дарунок-сюрприз — і — знищила.

Така вже моя особливість — звикла ставитись надто відкрито. А чуєш часто зовсім не те, на що чекаєш. Скільки щиглів по носі ще отримати, дурненькій, аби навчитись обачності?

- А розкажете, що то був за сюрприз?

- Нізащо! І не дзвонитиму без попередження.

Не в сюрпризові, звісно, річ. Я час від часу дарував Інні ті чи інші дрібнички. Не вони визначали характер взаємин.

Гірше — слова додержала: надалі її чудесних, непередбачуваних дзвінків я не удостоювався.

За весну й літо кілька разів виїжджаю до Львова, де теж перемогли на виборах демократи.

Невимовно радіють люди. Депутати облради прибирають статусу національних героїв. Тріпочуть, де тільки можна — особливо розлогий над Високим Замком — синьо-жовті прапори.

Відкрилися відомості про комуністичний, на Західній Україні, терор. Жахливі експонати з енкаведистських катівень, зібрані на кількох історичних виставках, розказують про масові, довоєнних і післявоєнних років, мордування.

Обмотані колючим дротом, пересипані вапном, людські кістяки. Пробиті іржавими цвяхами напівзотлілі черепи. Нескінченні списки винищеної інтелігенції.

За давнім звичаєм злочинців усіх калібрів — від кишенькових злодійчуків до правителів наддержав — більшовики перекладали скоєне на карб своїх жертв. Розраховували, що кінці сховані навечно. Тепер віднаходяться свідки, документи. Як це перевертає свідомість!

Громада отримує змогу розширити також світогляд декотрих литовців. Учитель недільної школи привіз із ФРН (нас вже запрошують і туди) відеокасету про голод на Україні 32-33 років. Не особливо надіючись на успіх — гадали, що мова, та ще й із заокеанським акцентом, стане нездоланим бар'єром, — ми передали її на республіканське телебачення. Яким же було здивування, коли фільм не тільки зрозуміли, а й засипали редакцію листами, сповідями, проханнями повторити "Жнива скорботи" ще раз.

Нелегко було повірити глядачам, що за один тільки рік червона Москва виморила на Україні приблизно стільки людей, як проживає їх в усій підрадянській Прибалтиці.

Уже влітку Литва має нагоду віддячити за підтримку у дні блокади. На час канікул в литовських сім'ях розселяються школярі з уражених чорнобильською радіацією районів. Кількох прийняли добровольці з Громади. Вони ж узялися координувати акцію.

Прибувають і цілі дитячі садочки. Над одним, що його розташували в затишному лісопарку, беремо шефство.

Діти з поліської глушини — зіщулені, слабенькі, в скромних, вицвілих платтячках і костюмчиках. У більшості виявлено серйозні відхилення в стані здоров'я. Спершу нелегко дивитись на них без сліз.

Того ж, хто побачив, тягне до цих крихіток ще і ще раз. Влаштовуємо ігри, читаємо казок, співаємо й танцюємо на лісовій галяві. Приносимо полуниці, іграшки, солодоші.

— Скажіть "спасібо", діти, — навчає розмовляючи суржиком їхня вихователька.

— Не "спасіба", а "дякую", — поправляємо ми. Чужина навчила шанувати рідне слово. Прикро, коли спотворюють його ті, на кого ми мали б рівнятись.

За півтора місяці малюки, до яких ми встигли звикнути, помітно зміцніли й поправились. Також — сподіваємось — трішечки перейнялися й українськістю.

Невчутно для себе, стаю впевненим головою. Щотижнево проводячи зібрання, засідання ради, спілкуючись із сотнями найрізноманітніших осіб, остаточно збуваюся остраху. Прагну ставитись до всіх рівно, приймати такими, які є, підганяти структуру під людей, а не навпаки.

Помітив, як багато обдарованих здібностями лякаються їх виявити. Досить легенько підштовхнути такого, допомогти зробити перший крок — і стрімко, дивовижно вправно піде сам, підштовхуючи вже інших.

Непросто з натурами творчими. Найлегше з артистами, майже неможливо — з художниками. З поетів практична користь мінімальна. Найактивніші, як і раніш, — інженери, технічна інтелігенція.

Зауважив, що запобігати перед литовцями, хоч і симпатизуючи їм, не варто — губиться повага серед своїх.

Визначив, що в ідеалі треба б знаходитись весь час трішки попереду колективу. Триматися нарівні — гальмуватимеш, надто рвонеш — втратиш контакт.

"Чи, маючи справу з відібраними за національною ознакою, а не особистими якостями, не збідню духовно свого життя?" — турбувало напочатку.

Виявилось, питання надумане. Знайшов у Громаді нерядових, самозречених, внутрішньо багатих, хоч, на міщанський погляд, трішки "зсунутих", друзів. Захоплююсь ними — хто, заради ідеї, не розраховуючи на винагороду, тягне невдячну, чорнову роботу, хто в сутужну хвилину готовий підтримати, підставити плече. У цій виснажливій діяльності утверджується віра в людину, стійкість того хорошого, що

закладене в ній. Дивлячись на достойніших од себе побратимів, маю кого наслідувати.

Разом із цим, спостерігаючи, скільки талановитих, непересічних особистостей на Україні й поза нею відриваються від основних, до яких покликані, занять, жертвують силою, часом, приватними засобами, аби підняти з колін Батьківщину, не раз згадував дещо цинічну, в схожій ситуації, репліку Джойса: "Ірландія — свиня, що пожирає власних поросят". Закрадалась еретична думка: чи не тотожні неволя зовнішнього примусу й неволя добровільного обов'язку?

Яке неусвідомлене щастя мають ті, хто, народившись, застає Вітчизну міцною й здоровою, хто може безжурно насолоджуватись дарами життя чи зосередитись на самореалізації!

А у серпні досяг Литви поклик організаторів святкування 500-річчя козацтва: "Всі на Січ!"

Такої масової української акції розлогі придніпровські степи не бачили протягом віків. Півтора десятка наших представників краплиною в морі розчинились між сотнями тисяч прибулих з усіх куточків планети.

Колись тут буяла озброєна вольниця — слава України, щит її, й не тільки її, перед напасниками. Останні ж сторіччя приносили безпросвітню фізичну й моральну наругу. Не відшукати згадок минулої величі на стандартних, розораних колгоспних полях.

Дещо, власне, відроджується. Пролітає під схвальні вигуки й оплески загін парубків на конях — молодецьких, вправних у сідлі, з розтріпуваними гарячим вітром чубами й "оселедцями". Зведено Курган Козацької слави. Гості досипають на нього землю із рідних, часто неблизьких, місць. Буде жменька ґрунту і з Литви, від серця її — Архікафедрального собору.

Погода усі дні, мов на замовлення, — ясна, сонячна. Ніби змагаючись із яскравістю величезних, закриваючих сільські хати, перевисаючих через паркани, городніх квітів, буяє багатством костюмів свято. Біле розмаїття вишиванок усіх часів, регіонів, стилів, різноколірні жупани, шапки, шаровари, спідниці, пояси, стрічки в дівочих косах...

Кожен новоприбулий гурт вносить свою частку колориту:

— Звідкіль ви?

— Черкаси!

— Закарпаття!

— Зелений Клин!

— Австралія!

Скільки ж бо нас, українців, вціліло, вижило, вистояло! Перед у активності ведуть, звісно, галичани. То з одного боку, то з іншого, чую здивовані привітні вигуки. Впізнаю друзів, знайомих, які перебували у Вільнюсі, котрих навідував сам. Такі щасливі, хвилюючі сценки — на кожному кроці. Від щохвилинних радісних усмішок болять м'язи обличчя, потиски й обійми натовлюють руки.

Щодень грандіозні, які несила охопити оком — через ліс прапорів і коругов видно

хіба на десяток метрів — мітинги. Промовляють кращі оратори демократичного табору, лідери незалежницьких організацій, заморські гості. Відправляють православні, греко-католицькі священники. Усе буяє щирістю, доброзичливістю, торжеством власної сили.

Шкода дарувати снові й короткі години літньої ночі. Хочеться якнайбільше побачити, почути, зачерпнути життєдайної енергії рідної землі, рідного народу.

Притихаючи, розкинутий посеред степу табір продовжує жити — неквапливими прогулянками, задушевними розмовами, бентежно-журливими нескінченними піснями. А над неозорим, загадково поблимаючим тисячами вогників, людським мурашником нависає іще один — бездонний, переповнений своїми міріадами ясних цяток. Яке зоряне українське небо! Задерши голову, захлинаючись океанічною неосяжністю простору, не можу налюбуватись Чумацьким шляхом. Де іще, як не тут, побачиш таке чудо?

В котрусь із цих запаморочливих ночей, присівши біля тьмяно жевріючого багаття, слухаю неквапливу, простодушну бесіду.

— Одного разу, у вихідний, — розказує незнайомий юнак, — я випадково опинився в гостях у неукраїнській сім'ї. Благопристойні такі, звичайні городяни. Живуть у самісінькому центрі. А у нас тоді мав відбутися один із перших мітингів Руху. І що ти думаєш?

Сидять, мов на голках. Дітей відправили кудись на окраїну. Звідтіль безперестанку телефонують: "Ну, як у вас?" А господар зиркає крізь фіранку і веде репортаж, ніби з передової:

— На площі збирається юрба! Юрба росте! Їх уже тисячі! Вони щось там викрикують у мегафон! Юрба збуджена скандуванням! У них явно якісь наміри! Здається, юрба розлючена! Вони кудись налаштовуються! Увага! Увага! Вони рушають!!! Треба бути готовим до всього! (Це наші проходили з прапорами й піснями — покладати квіти до пам'ятника).

Заледве удалось заспокоїти — не знаю, чи надовго — переконати, що Рух не становить небезпеки.

Хлопець розказує образно, з виразом. Розраховуючи на комічний ефект, майстерно пародіює інтонацію наляканого обивателя. Однак емоційного пожвавлення розповідь не викликає. Навпаки, час від часу її перебиває скрушне зітхання когось із тих, чиї обличчя скупо висвітлені спалахами полум'я.

Невже це правда? Невже можна о т а к про нас думати?

Це при тому, що Рух, як і "Саюдіс", з моменту зародження проголосив боротьбу за права національних меншин невід'ємною складовою своєї боротьби? Що це не раз підтверджувалось документами, практичними діями? Що завдяки демократичним процесам отримало змогу прокинутись і неавтохтонне населення, наочний приклад чому — наша Громада? Хіба ж заради наруги, заради помсти, ненависті ми піднялись?

Та ж он біля в'їзду у табір клопочеться "козак Грицько". Вітає гостей, вручає значки із вусатим запорожцем — емблемою свята, скеровує транспорт на паркування.

Першої доби, довідавшись, що тільки-но з аеропорту і ніде зупинитись, він майже силоміць віддав нам, двом ледь знайомим українцям з Вільнюса, своє місце в наметі, поділився хлібиною, бляшанкою консервів. Сам не спав хтозна-скільки, про що "красномовно" свідчить густа багряна сітка в очах. Тієї ночі, розбиваючи на струмочки і спрямовуючи "на постій" могутню лаву прибульців, пробігав до ранку, зірвав до ледь чутного хрипу голос. Ще й сина-підлітка невідлучно тримає поряд, аби переймався настроєм. І ніхто не надає значення вимові козака, його через пень-колоду в українській мові, як і тому, що, він (до речі, історик і філософ за фахом) — не тільки чільний діяч місцевого Руху, а й активіст єврейського товариства.

Скільки разів тут, на святкуванні, можна було спостерігати, як рішуче дають відсіч рухівці якому-небудь пришелепкуватому, що, затесавшись, пробує розводити ксенофобські теревені! Гідне подиву — як могла з недр людожерного комуністичного суспільства виникнути така миролюбна сила? Якщо попередня ідеологія проповідувала диктатуру, стимуляцію кривавих революцій, непримиренну класову, до повного фізичного винищення, боротьбу, то у її наступниці не передбачається репресій ні до кого — навіть тих, хто заплямував себе найстрахотливішими злочинами.

Може, деінде з поняттям демократії зв'язується щось інше, а у Литві, наприклад, бачив у ній високу, що нагнітають кращі уми, духовність. Якби прибрати принципово нові взаємини, відмінну від дотеперішньої, мораль, Рух втратив би для мене усілякий сенс. Нацьковування ж одного народу на інший вигідне тим, хто чіпляється за владу, перш за все, аби зберегти імперію, — Центрові.

І з цього ось гігантського свята московське телебачення — основний постачальник інформації для мільйонів у Союзі та за його межами, — якщо подасть, то хіба компрометуючий епізод чи, якщо трапиться, інцидент.

То чи варт дивуватись упередженню? Знає про справжній дух і настрої народних рухів — литовського, українського — той, хто безпосередньо "варився" у них. Скільки добropорядних, що ніжаться зараз у ліжку, громадян, яким ніколи не побувати у цьому стовпищі, під цими зорями, так і залишаться до кінця днів при своїх дикунських, сформованих чутками і пропагандою, судженнях!

А якщо можна ось так запросто, безкарно, фальшувати сьогочасне, то що казати про українську, впродовж стількох десятиріч цілком беззахисну, давнину? Лишень тепер-от потроху відкривається доступ до архівів, частково знімаються з нашого народу лукаво наліплені ярлики. Чи ймовірно коли-небудь встановити істину? Адже якщо через сто, скажімо, років хтось підніме "документи епохи" — солідні, багатотиражні газети, то отримає поняття про Рух, як про збіговисько невігласів і насильників.

"Що ж таке історія, — думається біля пригасаючого вогнища, можливо, не лише мені, — як не довільна, на задану тему, варіація?"

Свято ніяк не обмежене рамками польового табору. У вільні години багато хто роз'їжджається ширити його буйний дух по навколишніх містах і селах.

Ми — приїжджі з Литви — задніх не пасемо. Виступаємо на різноманітних заходах. Спілкуємось із місцевим населенням, яке часто не має уявлення про найелементарніші, пов'язані з власною минувиною, речі.

А після концерту у півсоттисязному робітничому місті при нашому каталізуючому впливі виник стихійний мітинг, в результаті якого над будівлею міської адміністрації здійнявся синьо-жовтий прапор. Курйозною особливістю стало те, що корінна литовка, дружина голови одного з осередків Громади, звернулась до присутніх значно чистішою, ніж у більшості тутешніх промовців, українською мовою.

Останнього дня — неспішна поїздка нескінченної кавалькади автобусів до Запоріжжя. Сільський люд, висипавши на вулиці, вітав спершу боязко, а далі поспіль і беззастережно. Махали саморобними прапорцями, салютували трьома випростуваними (знак Тризуба) пальцями, гукали "Слава Україні!" Для тих, хто припав до вікон усередині автобусів, це стало несподіванкою: після усіх голодоморів, тотальної русифікації, послідовного винищення будь-чого національно свідомого — такий ентузіазм!

У Запоріжжі — піший похід до легендарної Хортиці, козачого острова. З колони, яка, вишикувавшись в окремі, кожен зі своїми відзнаками, підрозділи, розтяглась на десяток кілометрів, ллються пісні, гримлять здравиці, сяють щирі посмішки. Живі стіни, що утворилися обабіч, приглядаються здебільша насторожено, недовірливо. Видно, добре попрацювали, залякуючи "екстремістами", закликаючи "не піддаватись на провокації", партійні агітатори.

Та доброзичливість, що фонтанує з крокуючих рядів, промовляє сама за себе. Тут і там після недовгих розпитувань, дискусій виникають сцени братання, "східняки" обнімаються з "західняками". Ридають від повноти почуттів жінки, втирають очі чоловіки.

— Як же так? — зависнувши на руках кількох вихоплених із колони ровесників, істерично хлипає опасиста, з розпухлим від сліз обличчям, тітка. — Нас завжди привчали зневажати це! Пішла на роботу — сміялись, що розмовляю "по-хохлацьки". Начальство кричало, аби звертатися тільки "нормально". Я забула мову, дітей вивчила по-російськи, — як тепер бути?

Ті, до кого звернуті безутішні воання — витримані, поставні, в чудових жупанах і вишиванках, — розраджують, як можуть, хоча у самих, певно, душа не на місці.

А за десяток метрів спостерігаю картину іншу. За ефектно розфарбованою красунею-блондинкою, що несе в сітці продукти, плентається, заледве поспіваючи, розпашілий від спеки й алкоголю парубічко — можливо, чоловік. Демонстративно ігноруючи святкову процесію, кавалер гучно обкладає супутницю найбрутальнішими, які можна уявити, матюгами (зрозуміло, по-російськи). Найдивовижніше — дама ніскільки, здається, не обурена. Сприймає гидотні виверження звично, як належне, безтурботно, широко всміхаючись.

Подібні контрасти вражали не раз. Стан справ на Україні начебто відбиває головна її артерія — Дніпро-Славуа. Якщо побажаєш умитися його водою, — аби сягнути до

відносно чистої, мусиш довго й терпляче розганяти товстий шар брудної липучої плівки.

Чим глибше поринав я у громадські справи, тим менше і менше простору лишалося для особистого. Праця в обчислювальному центрі також втискалась у жорстко, до хвилин, розпланований графік. Для побачень із Інною, що непомітно стали невід'ємною часткою життя, я вже не покладався тільки на щасливу випадковість, а, дочекавшись вільного "віконця", накручував заповітний номер.

Часом вона була десь у від'їзді, довгому відрядженні. Іноді відповідала серією відмовок: "Не можу — зайнята". Це змушувало страждати, гублячись у здогадках: чи не вирішила, чого доброго, все припинити?

Але ні — гра у подібні двозначності була не для неї.

— Хіба на п'ять хвилин! — строго погоджувалась, коли робота, до якої ставилась відповідально й сумлінно, дозволяла вирватись. Домовленої миті, велично, як богиня, спускаючись сходами, вже здалеку засвічувалась стриманою, по мірі наближення усе розквітаючою, усмішкою, що не полишала й сліду від моїх тривог і сумнівів. За інтенсивним, спраглим, сумбурним спілкуванням ті п'ять хвилин злітали, зазвичай, кількакратно.

Якщо ж ми стикались нагально, несподівано й встигали обмінятися хіба що кивком чи кількома фразами, це, тим не менш, дарувало такий потужний заряд радості, що за кілька наступних, пролітаючих, мов на крилах, днів, ніщо не здатне було всерйоз зіпсувати настрій.

Безсумнівні достоїнства Інни не могли не привабити юрму шанувальників. Дійсно, траплялося стрічати її в оточенні зграйки розкутих, сучасних юнаків. Це, однак, не заважало їй або відірватись, або ж надіслати, крадькома чи явно, виразний знак уваги.

Траплялися побачення й цілком заочні. Вряди-годи, завдяки участі в тому чи іншому заході, я опинявся у полі зору литовських телевізійників. Оскільки вартувати перед "ящиком" заради нагоди уздріти власну персону заважав, як правило, брак часу, дізнавався про свої промельки на екрані найчастіш від оточуючих.

Інна в подібних випадках лаконічно констатувала: "А я бачила вас у такій-то передачі!" Про враження я міг судити з непрямих ознак: якщо утримувалась від оцінки — зрозуміло, що вийшло не дуже-то, зате захоплена її посмішка перевищувала офіційне схвалення.

Тим часом життя Інни — вочевидь, бурхливе й насичене, приховане від мене, як підводна частина айсберга, — щораз настійніш переформовувало її. Минали прихоплені з дитинства спонтанність, метання з боку в бік, натомість вивільнялась, ставала основою образу, велична, урівноважена, що відала собі ціну, грація.

Хто тільки, описуючи литовських дівчат ("Рівних не стріти ніде!"), не полонився цією, щедро для них відпущеною, якістю? З чим не порівнювали їх, особливо іноземні,

поети — хто з берізкою або лебедем, хто із арабським скакуном, а хто й з Ейфелевою вежею.

Грації ж Інни — не штучній, виробленій балетними вправами, а мимовільній, дарованій природою, — годі було шукати аналогів. Не оминутий спокусою підбору гідних для неї метафор, я швидко визнав: жодна, при усій влучності, недостатня. Словом передаш таке хіба до певної, вельми недалекої, межі. Скільки разів безсило, нестерпно жалкував: чому не режисер, не оператор, аби вловити на плівку, увічнити ці одухотворені вирази обличчя, царську поставу, єдино можливі, найдосконаліші повороти голови, горду ходу, навіть плавні, неповторні порухи довгих, точених, вигинастих пальців!

Довершеність зовнішня унікальне сполучалась із внутрішньою. У мові виявлялась індикатором духовних якостей — непомильною інтонацією, умінням витримувати паузу, точно, наче граючись, влучати в необхідну тональність. Це дозволяло, сягаючи рідкісного, як ніколи, ні з ким, резонансу, торкатися з Інною дедалі ширших — у тім числі й філософських, екзистенціальних — тем.

Мандрівний мій спосіб життя забезпечував, серед іншого, знайомство з цілою галереєю непересічних, діяльних, винесених на гребінь хвилі оновлення суспільства дівчат, молодих жінок. Траплялися щедро обдаровані, прославлені, фото— і телегенічні — з тих, що прикрашають білозубими усмішками обкладинки ілюстрованих журналів. Із декотрими виникала тривала ніжна приязнь, налагоджувалось листування, обмін міжміськими дзвінками. З українками поєднувала спільна мета.

Та ні з ким не почував такої сердечної спорідненості, ніхто й віддалено так не заторкував сутності, як ця, подарована примхливим випадком, уникаюча популярності, зросла за тисячу кілометрів, серед такого несхожого на мій народ, литовка. Між прекрасних, яким нічим дорікнути, дівчат примудрялась піднятися на голову.

Прискіпливо, пильно вглядався я, намагаючись, для контрастності, відшукати хоч які негативні, в моєму розумінні, риси. Іноді навіть умисно, заради експерименту, провокував: невже не зірветься, не проявить котрусь із звичайних людських слабкостей — хоча б роздратування? Даремно. Незрушна, за якою мені, не схильному до містики, вбачалося щось трансцедентальне, витримка й дивовижний, цілком аристократичний такт ніколи не зраджували литовську дівчину (і це — ні на мить не втрачаючи природності й легкості!).

Хто зна — може, якби зустрічі стали безперешкодно-частими, якби позбавити їх солодкої тривоги очікування, дива кожноразового відкриття, образ Інни побляк би в моїх очах. Скоріш за все, враховуючи безжальну жорстокість реальності, так би і трапилось. Десь на самому денці, у чому сам собі не хотів би зізнатись, чайлася думка, що більше зближення неодмінно повинне принести розчарування. А так, при кількатижневих чи й довших, перервах, після уривчатих, надихаючих побачень прагнулось не втрачати їх піднесеної ноти, кращаючи самому, підтягати, що можна, доквіл. Й укотре зачудовано питати себе: за що випало щастя бути причетним до цієї

досконалості, будити, в якійсь мірі, її прояви?

Словом, вируюче, насичене подіями життя здавалося повним, усе в ньому збалансованим: політична весна, сповнена високого змісту діяльність, непогана, з елементами творчості, робота, віддана, інтелектуальна дружина, дочка, яка випереджувала у розвитку більшість однолітків, сонм хороших друзів... І ще — несподівана нагорода, відрада душі: наче відгомін чогось потойбічного, незреченого, ідеального.

У ті часи зазнав неймовірної слави телевізійний психотерапевт (землячок, до речі), який обслуговував водночас багатомільйонну аудиторію. Коротко острижений, із твердим, застиглим поглядом, брався універсальними методами піднімати тонус, позбавляти будь-яких проблем та напастей.

Спробувавши, раз чи двічі, подібно багатьом оточуючим, вдатися до його послуг, я змушений був з досадою вимкнути телевізор. Прийоми здались тривіальними, тон — деренчливим, нав'язливість — дратуючою.

Я й не потребував підтримки такого роду, оскільки все, необхідне для душевної гармонії, отримував від Інни. Після доволі відчутних фізичних і зашкалюючих нервових навантажень пораненим звіром тягнувся до неї — і кілька слів милозвучного грудного голосу, радісна посмішка, привітний багатомірний погляд ставали чарівним, повертаючим сили елексиром. Прояснявалось небо, ховалися кудись прикрощі, помітнішали тисячі чудових буденних подробиць — й легкою здавалася будь-яка ноша.